Uloga životinja u kultovima i ritualima u starom vijeku

Vraneković, Natalija

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:976166

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Odjel za povijest

ULOGA ŽIVOTINJA U KULTOVIMA I RITUALIMA STAROG VIJEKA

Diplomski rad

Kandidat: Natalija Vraneković

Mentor: doc.dr.sc. Mladen Tomorad

Zagreb, lipanj 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD 1

2. BLISKI ISTOK 3

2.1.MEZOPOTAMIJA 3

2.2. PERZIJA 4

2.3. HETITI 6

2.4. UGARIT 10

3. EUROPA 14

3.1. GRČKA 14

3.2. ETRUŠČANI 18

3.3. RIM 20

4.EGIPAT 24

4.8. ŽIVOTINJE U EGIPATSKOJ RELIGIJI 31

4.8.1. BIK APIS BOGA PTAHA 31

4.8.2. KROKODIL BOGA SOBEKA 32

4.8.3. NILSKI KONJ BOŽICE TAWERET 33

4.8.4. LAVICA BOŽICE SEKHMET 33

4.8.5. MANIFESTACIJEBOGA THOTA 34

4.8.6. MANIFESTACIJA BOGA SETHA 36

4.8.7. MANIFESTACIJA BOGA ANUBISA I BOŽICE AMMIT 37

4.8.8. MANIFESTACIJA BOGA HORUSA 38

4.8.9. MANIFESTACIJA BOŽICE HATOR 39

4.8.10. MANIFESTACIJA BOŽICE BASTET 39

4.8.11. OSTALE BOŽANSKE MANIFESTACIJE ŽIVOTINJA 40

4.9.MUMIFICIRANE ŽIVOTINJE 42

4.9.1. MUMIFICIRANI LJUBIMCI 45

4.9.2. ŽIVOTINJSKE MUMIJE KAO ZAGROBNE NAMIRNICE 46

4.9.3. MUMIFICIRANE SVETE ŽIVOTINJE 47

4.9.4. ZAVJETNE MUMIFICIRANE ŽIVOTINJE 49

5. ZAKLJUČAK 54

6. LITERATURA 55

6.1. STAROVJEKOVNI IZVORI 55

6.2. LITERATURA 55
6.3. INTERNETSKI PORTALI 62
7. OSTALI PRILOZI 65
7.1. POPIS ILUSTRACIJA 65
7.2. POPIS KRATICA KORIŠTENIH ANTIČKIH IZVORA 65

1. UVOD

Od najranijih početaka čovjek je egzistirao rame uz rame sa životinjama. Narodi drevnoga svijeta pripitomljavali su životinje, vodili stada, čuvali stada od opasnih životinja i putovali velike udaljenosti uz pomoć čopora životinja. Često su lovili životinje radi sporta, ali i zbog prehrane, koristili konje u bitkama te se divili moćnim i egzotičnim životinjama iz dalekih udaljenosti. Njihove prikaze pronalazimo na različitim materijalnim ostacima, od oslikane keramike i gline, klesanog kamena pa sve do plemenitih metala. Najvažnija komponenta svakako jest korištenje životinja u religiozne svrhe. Životinje se povezivalo s bogovima, korištene su radi zazivanja pomoći bogova, ali i kao zahvala bogovima. Stoga ne čudi kako su životinje imale glavnu ulogu u životu naroda staroga svijeta.

Upravo će o životinjama i njihovim životima u ovom radu biti riječ. Opisivat ću njihovu upotrebu u svakodnevnom životu, a posebno ću se osvrnuti na ulogu životinja u vjerskom životu. U početnom dijelu rada obradit ću ulogu životinja u pojedinim civilizacijama Bliskoga istoka poput Mezopotamije, Perzije, Hetita i Ugarita, a osvrnut ću se i na veliku civilizaciju Europe, Rim te na Grčku i Etrušćane. Glavni dio ovoga rada sadržavat će opis Egipta i ulogu životinja u tom drevnom i veličanstvenom narodu.

Nakon kratke obrade krajolika, kronologije, društva i religije Egipta, osvrnut ću se na životinjski svijet. Rad će sadržavati popis faune u starom Egiptu, opis lova i ribolova, opis bogova i njihovih životinjskih manifestacija te životinjskih prikaza. Također, detaljnije ću obraditi ulogu životinja u zagrobnom životu, to jest razloge njihovog mumificiranja.

Iako je Egipat i danas velika nepoznanica, proučavanje mnogobrojne literature može nam dati uvid u djelić života Egipćana. Kada govorimo o Egiptu, svakako treba navesti literaturu koja nam omogućuje rad na ovoj temi. Od brojnih autora treba izdvojiti povjesničarku, egiptologinju i profesoricu Salimu Ikram i njezina dva djela „*Beloved Beasts*“i „*Divine Creatures: Animal Mummies in Ancient Egypt*“. Njezini radovi omogućili su mi uvid u vjerski život Egipćana koji je uključivao životinje. Profesorica se na uspješan način pozabavila svim razlozima zbog kojih su životinje mumificirane u drevnom Egiptu. Također, pružila namje izrazito dobar i strukturiran uvid u vrste mumificiranih životinja te obrede koji su stajali iza tih artefakata.

Uz navedena djela autorice S. Ikram treba spomenuti i enciklopedije koje su mi uvelike pomogle u tumačenju egipatskih pojmova, vladara, bogova, događaja i znakova. Posebno bih izdvojila enciklopediju M.Bunson „*A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*“ koja je na odličan način dala kratke, ali stručne smjernice o egipatskoj povijesti od preddinastijskog doba pa sve do kraha Egipta i njegovog osvajanja od strane Rimskoga Carstva.

Također, ovdje bih navela i djelo povjesničara Georgea Harta koji je u svom rječniku bogova dao izvrstan prikaz antičko egipatskih bogova i božica (Hator, Seth, Thot itd.). Uz navođenje bogova autor je naveo razne informacije o samim božanstvima uključujući i njihove životinjske manifestacije te životinjske prikaze bogova.

Nadalje, uz moderne autore svakako ne treba zaboraviti antičke autore poput Herodota, Plutarha, Eshila, Strabona i drugih. Njihova djela omogućila su mi uvid u život starih Egipćana, Rimljana, Perzijanaca itd.

U konačnici, ovaj rad pokušat će doći do rješenja određenih zagonetki u vezi sa ulogom životinja u starom vijeku. Neke od njih su odonos antičkih naroda prema životinjama, odnos antičkih Egipćana prema životinjama, svrhe mumificiranja životinja, poslovne strane mumificiranja životinja, a tu je i najzanimljivija zagonetka -- štovanje životinja i njihovo upotrebljavanje za vlastitu korist.

2. BLISKI ISTOK

2.1.MEZOPOTAMIJA

Kolijevka civilizacije, zemlja između rijeka Eufrata i Tigrisa te zajednica različitih kultura,sve to zajedno čini Mezopotamiju, regiju na istočnom Mediteranu. Upravo je ona bila temelj mnogim carstvima i civilizacijama. Zahvaljujući usponu grada Sumera i izumu pisma, Mezopotamija je dobila titulu 'kolijevke civilizacije'. Njezin razvoj imao je dalekosežne posljedice. Mnogi izumi nastali u toj regiji danas imaju veliki značaj. Izum kotača, sofisticiranog oružja, kočije, vina[1], piva i jedra[2], samo su dio onoga što nam je Mezopotamija pružila. Zbog plodnosti tla Mezopotamija je bila sastavljena većinom od agrarnog društva, u kojem su životinje imale veliku ulogu. Mnogi materijalni dokazi omogućili su arheolozima da postave teoriju kako se već u kamenom dobu u Mezopotamiji započelo s pripitomljavanjem životinja.[3] Osim u svakodnevnom životu, životinje su zauzimale veliku ulogu u religijskom životu antičke Mezopotamije, bilo da su bile stvarne ili izmišljene.[4] Religijski život dijelio je životinje na duhovne životinje i životinjske duhove[5]. Duhovne životinje bile su prava živa bića koja su služila kao komunikacijski kanal između smrtnika i bogova.[6]S druge strane, životinjski su duhovi zapravo bili zli duhovi. Često su prikazivani u ljudskom obliku s ljudskom snagom, ali sa životinjskim rukama, nogama te životinjskom glavom. Bogovi su, kao i smrtnici, koristili životinje te se njima hranili, a to im je omogućavalo vezu sa smrtnicima. Povezanost se temeljila na darovima i žrtvovanjima životinja koje su bile pripremljene na određene načine u skladu s ritualima. U konačnici životinje su služile kao '*pokrivač*' protiv zla koje bi u protivnom moglo učiniti nažao smrtniku ili ga čak usmrtiti.[7]U Mezopotamiji su takva žrtvovanja bila poznata pod nazivom *sagiguru* (ŠÀIGIkarru)[8], što bi u prijevodu doslovno značilo „*ono što ti srce želi*“ ili*bibillibbi*[9], što znači,„*želja*“, odnosno ono što tražiš od Boga.[10] Takvi rituali često su gledani kao '*usluga za uslugu*'. Ljudi, odnosno

[1] FRANK 2008: 6.
[2]MCLNTOSH 2005: 3-4.
[3]BERTMAN 2005: 55.
[4]COLLINS 2002: 361.
[5]COLLINS 2002: 361.
[6]COLLINS 2002: 361.
[7]COLLINS 2002: 361.
[8]SCURLOCK 2006: 241.
[9]SCURLOCK 2006: 241.
[10]SCURLOCK 2006: 241.

smrtnici, davali bi darove, a zauzvrat bi od bogova dobivali milost i blagostanje.[11] Naravno, životinje su u antičkoj Mezopotamiji inspirirale i umjetnost, kako u literarnom tako i u ilustrativnom obliku.

2.2. PERZIJA

Arogantni, ali ponizni, snažni, ali agresivni.[12] Ovo su riječi kojima je otac moderne drame Eshil opisao narod najvećeg carstva u antici, carstva koje je svojim granicama obuhvaćalo današnji Egipat, Izrael, Jordan, Siriju, Rusiju, Tursku, Irak, Iran, Pakistan i Afganistan. Njegovo antičko ime jest Perzija, a danas nam je poznato pod nazivom Iran. Zbog svoga velikog teritorijalnog opsega Perzija je ostvarila veliko poljoprivredno i stočarsko bogatstvo u kojem su životinje imale značajnu ulogu.

Za vrijeme ahemenidske dinastije[13]perzijski vladari prakticirali su zoroastrijanizam,monoteističku religiju koja počiva na dualizmu, tj. na borbi zla i dobra. Zoroastrijska literatura sadrži sintezu vjerovanja, a uključuje i životinjski svijet. Dualizam je kao najznačajnija značajka zoroastrijske religije utjecao na sve aspekte iranske civilizacije tijekom povijesnog razdoblja. Prema dualizmu ove religije cijeli svijet je podijeljen u dvije suprotstavljene kategorije postojanja: sve što je dobro uzdiže se iz kreativnosti Ohrmazda,[14] Milostivog Duha, a sve što je zlo nastaje od Ahrimana, Neprijateljskog Duha. Naravno, ni životinje nisu zanemarene. Posljedično dualizmu svijeta i životinjski svijet podijeljen je u dvije kategorije: „dobra“ stvorenja nastala od Ohrmazda koja su sveta i blagotvorna, i „štetna“ stvorenja koja je stvorio Ahriman.[15]Stvorenja koja je stvorio Ahriman štetna su za ljude i moraju se izbjegavati ili uništiti. Blagotvorene životinje su dostojne da budu žrtvovane na posebnim prilikama, jestive su i igraju važnu ulogu u religijskim ritualima, a važan su element i u mitovima i legendama. Također, ta stvorenja nastanjuju zemlju samo iz svrhe služenja čovjeku. Zbog svega toga postojalo je obilje vjerskih zakona i edikata koji su osiguravali njihova prava i zaštitu.[16] Štetna stvorenja ('*xrafstra*'[17]), koja su potekla od Ahrimana,

[11]SCURLOCK 2006: 241-242.
[12]AESCH. *Pers*. 1.75.
[13]Ahemenidsko razdoblje (550.-330. pr. K.): prvo Perzijsko kraljevstvo i druga iranska kraljevska dinastija. Osnovano od strane Kira Velikoga. Godine 330. pr. Kr., osvaja ga Aleksandar Veliki. DARYAEE 2011: 120.
[14]Ohramazda – Milostivi duh. Naziv za božanstvo Ahura Mazda koji ovaj oblik (Ohramazda) dobiva za vrijeme Ahemenidske dinastije. KHAMNEIPUR 2015: 205.
[15]JONES 2005: 204; TRAY& MOBLEY 2014: 85.
[16]AHMADĪ 1972: 115.

posjedovala su zlu prirodu i stoga su zaslužila biti eliminirana. Najvažnije blagotvorne životinje bile su pas, konj, krava, deva i pijetao, a glavne zloglasne životinje bile su vuk, zmije i muhe.[18]Tu su još i predatori poput velikih mački i vukova zvani '*dadan*', što je značilo „divlje životinje ili divlje zvijeri".[19]

Vrijednost koja je pripisana blagotvornim životinjama i imperativ o štetnosti zlih stvorenja prirode moraju se uzeti u obzir kao još jedna manifestacija borbe dobra i zla. Primarna svrha borbe jest uspostaviti ponovno iskonsko i nezagađeno stanje postojanja.[20] Za vrijeme ahemenidskog perioda održavale su se različite religijske ceremonije koje su uključivale životinje. Najčešća ceremonija nazivala se '*lan*',[21] a uključivala je prinos hrane i pića, najčešće male stoke.[22] Također, poznata su nam i žrtvovanja bika i ovna koja su prikazana i na reljefima na Ksantosu i Daskyleionu.[23] Ceremonije su predvodili perzijski svećenici, poznati pod nazivom '*magi'*, koji su često bili prikazani kako stoje ispred oltara noseći glavu žrtvovanog bika (bikova glava s turbanom obavijala je glave svećenika poput kacige, ostavljajući samo dio lica otvorenim[24]), dok je na oltaru ležala žrtvovana životinja, najčešće ovan.[25] Upravo takav prikaz možemo vidjeti na reljefu iz Daskyleiona u Turskoj.[26]

Osvajanja Aleksandra Velikoga uništila su prvo Perzijsko kraljevstvo, ali s nestankom ahemenidske dinastije nije uništena i njihova religija. Nakon Aleksandra Velikoga, religijske rukopise svećenici su prenosili s generacije na generaciju te je uz male izmjene religija opstala. Zahvaljujući klasičnim autorima danas imamo zapise o raznim pogrebnim tradicijama koje također uključuju životinje. Tako je Strabon zapisao:*„Oni su (Perzijanci) premazivali tijela mrtvih s voskom prije njihova pokopa, iako se tijela Maga ne pokapaju nego ostavljaju pticama da ih pojedu."*[27] Tu je i Herodotov zapis: *„No, postoje i druga pitanja vezana uz pokojnike koja su tajna i opskurna: kako mrtva tijela Perzijanca ne pokapaju prije nego što se unakaze ptica ili pas"*.[28] S obzirom na to da su prema perzijskim vjerovanjima voda, sol, zrak

[17]U srednjo Perzijskim tekstovima riječ '*Xrafstra'* se korissti za štetne životinje: najčešće reptile, zmije, guštere, žabe i insekte. KHAMNEIPUR 2015: 220.
[18]KHAMNEIPUR 2015: 220.
[19]KHAMNEIPUR 2015: 220.
[20]HUART 2013: 176.
[21]Poznato nam je da su je izvodili Perzijanci i Elamiti. CURTIS 2005:153.
[22]CURTIS 2005: 153.
[23]CURTIS 2005: 153.
[24]Pokrivanje usta smatralo se obaveznim jer su se rituali odvijali ispred svete vatre koja nije smjela biti onečišćena izdahom svećenika odnosno *maga.* CURTIS 2005: 152.
[25]CURTIS 2005: 152.
[26]CURTIS & TALLIS 2005: 152.
[27]STRAB. XV.3.20; CURTIS 2005: 154.
[28]HDT. I.140; CURTIS 2005: 154.

i vatra[29] sveti elementi, oni nisu smjeli biti okaljani tijelima mrtvih.[30]Zbog toga su tijela bila izložena na *„Tornjevima tišine"*[31] gdje su služila kao hrana pticama strvinarima. Tijela su bila izložena sve dok od pokojnika ne bi ostale samo kosti.[32] Ovakva upotreba životinja u perzijskoj religiji samo je mali dio te zanimljive religije.

Naravno, životinje su poslužile i za umjetničko nadahnuće perzijskom narodu. Najznačajnija životinja upotrebljena kao umjetnički motiv zasigurno je lav.[33] Tu se još mogu pronaći i motivi lava s krilima, bika, bika s ljudskom glavom, grifona te ostalih kompozitnih bića.[34]

2.3. HETITI

Tijekom kasnog brončanog doba na prostoru Male Azije, odnosno na prostoru Anatolije, razvilo se kraljevstvo indoeuropskog naroda zvanog Hetiti.[35] Iako iz literarnih radova klasičnih pisaca o Hetitima ne saznajemo ništa, pregršt podataka o ovom veličanstvenom narodu možemo pronaći u *Starom zavjetu*.[36] Mnoge teorije navode kako su Hetiti u *Bibliji* prikazani kao neprijatelji Izraelaca i njihovog boga.[37] Prema modernim teorijama, uključujući i stariju teoriju arheologa Archibalda Henrya Saycea, Hetiti i Izraelci bili su saveznici, čak štoviše, bili su prijatelji.[38] Unatoč različitim teorijama, sigurno je jedno, a to je da su Hetiti bili moćna sila[39] s izgrađenom ratnom strategijom, diplomacijom i zakonom. Također, poznato je kako su Hetiti za vrijeme vladavine kralja Hatušilija I. implementirali tradiciju zapisivanja.[40] Zbog takve tradicije danas imamo veliki broj njihovih materijalnih zapisa. Između ostalog imamo razne diplomatske, povijesne i religiozne zapise u

[29]OLMSTEAD 1948: 28; CURTIS 2005: 154.
[30]OLMSTEAD 1948: 31.
[31]OLMSTEAD 1948: 28.
[32]Pretpostavlja se kako je ta tradicija perzijskih svećenika svoje korijene vukla iz perioda ranijeg od ahemenidskog. OLMSTEAD 1948: 28.
[33]COLLINS 2007: 172.
[34]CURTIS 2005: 151.
[35]Anatolija se nalazila na sjeveroistočnom djelu Mediterana. Ona je poluotok s geografskom raznolikošću, od plodnih riječnih dolina do visokih, nepristupačnih visoravni te sve do uskih obalnih ravnica. S obzirom na raznolikost i dobre uvjete življenja nije ni za čuditi se što je Anatolija bila naseljena i prije nego što su Hetiti stupili na scenu. COLLINS 2007: 21.
[36]Jedan od Kananskih naroda. Predak im je poznat pod nazivom '*Heth*' (sin Kanana, sin Hama i sin Noe). Poznati su kao sinovi 'Hama'. *Bib.* Post. 10.1-20, 23.2-17.
[37]BRYCE 2012 :70.
[38]*„...ulogu koju su Hetiti imali u svijetu bila je neshvatljiva... no možemo reći kako smo tek sada upoznati s Abrahamovim prijateljima...*". SAYCE 1903: 9.
[39]SAYCE 1903: 1.
[40]MCKENZIE & KALTNER 2002: 186.

kojima životinje zauzimaju, ako ne glavnu, onda zasigurno sporednu ulogu. Primjerice, leksikografski tekstovi koje su Hetiti preuzeli od mezopotamskih tekstova pokazuju nam izričitu razliku između divljih i domaćih životinja u hetitskom društvu.[41]

S obzirom na to da je život unutar Anatolije pod hetitskom vladavinom bio visoko reguliran, nije iznenađujuće da su postojali zakoni[42] koji su regulirali djela nad životinjama.[43] Pod kriminalnim djelom podrazumijevala se krađa ili ozljeđivanje životinje.[44] Zakon je također kažnjavao i općenje sa životinjama, pri čemu se kazna određivala ovisno o vrsti životinje. Tako je zakonska odredba 199 glasila: *„Ako čovjek odluči imati seksualne odnose sa svinjom ili psom, on će umrijeti. Čovjek tada mora dovesti životinju pred kraljevska vrata (kraljevski dvor) gdje će kralj odlučiti hoće li ih se smaknuti ili pomilovati.. Ako vol skoči na čovjeka (u seksualnom uzbuđenju), vol će umrijeti, ali čovjek ne. Čovjekovu kaznu zamijenit će jedna ovca koja će biti žrtvovana umjesto čovjeka. Ako svinja skoči na čovjeka (u seksualnom uzbuđenju), to nije kažnjivo.“*[45]

Naravno, zakon je regulirao i vjerski život u kojem životinje (njihova upotreba) nisu bile isključene. Tako zakonska odredba 163 govori o obredu čišćenja: *„Ako nečija životinja poludi te on (svećenik) svejedno napravi obred čišćenja nad njima te ih stavi u blato (koristi se za vrijeme rituala), zbog prešutnosti vlasnika životinje određena je naknada“*.[46]Taj je obred predstavljao poseban vjerski ritual koji se izvršavao kako bi se riješio određeni problem kao što je uklanjanje nečistoće, suzbijanje čarobnjaštva ili zaštita novorođenčadi.[47] Naravno, u sam obred bile su uključene i životinje, a ritual su predvodili svećenici, ali i službenici hrama.[48]Kada se radilo o pročišćavanju novog hrama, tada bi se krvlju ptice premazala statua božanstva, zidovi cele[49] i svi predmeti koji su povezani s božanstvom.[50] Ako je ritual služio za zaštitu novorođenčadi i protiv zlih čini, tada je svećenik morao namazati rodnu stolicu

[41]*„Razlika koja je toliko fundamentalna i prožimajuća da pruža temelj nad kojime je izgrađen simbolički svijet Hetita“*. SCURLOCK 2006: 238.
[42]Hetitski zakoni grupirani su u dva djela. Prva grupa zakona nazvana je *„Ako čovjek“* (engl. „*If a man*“) i zadržava zakone od 1 do 100. Druga grupa zakona nazvana je *„Ako vino“* (engl. „*If a vine*“) i zadrži zakone od 101 do 200. Pretpostavlja se kako je glavna verzija Hetitskog zakona nastala za vrijeme vladavine kralja Telipina. Također, postoji mnogo teorija koje kažu kako su gore navedeni zakoni nastali zbog stvarnih slučajeva koji su poslužili kao presedan. ROTH 1995: 214.
[43]Najraniji zapisi zakona Hetita datiraju iz Starog Hetitskog kraljevstva oko 1650. do 1500. g. pr. Kr. ROTH 1995: 214.
[44]ROTH 1995: 215.
[45]ROTH 1995: 237.
[46]ROTH 1995: 235.
[47]ROTH 1995: 235.
[48]COLLINS 2007: 322.
[49]Unutrašnja prostorija hrama koja obično sadrži statuu posvećenu određenom bogu. DAVIES& JOKINIEMI 2008: 66.
[50]BECKMAN 2011: 101; COLLINS 2007: 180.

krvlju dvije ptice. Prije toga svećenik je morao dva puta prinositi meso dviju ovaca i četvero ptica, a nakon toga postaviti umivaonik koji se morao umrljati krvlju ptice.[51] Kada se radilo o obredima žrtvovanja u hramovima, tada su samo najbolje životinje dolazile u obzir[52]: životinju se ubijalo posebnim nožem korištenim samo u obredu, zatim su je raskomadali, a božanstvu se prinosilo samo pečeno srce i jetra.[53] Nakon obreda najčešće je započinjala gozba s kraljem, a ostatak životinje pripremao se za sudionike obreda.[54]Žrtvovanja su se često provodila i privatno, unutar kućanstava. Glava obitelji predvodila je ritual. Najčešće se prinosila žrtva bika ili ovna i to Bogu Oluje zvanom Kuliwisna[55]:*„Kuhar podiže glave ovna i bika i tada se brončani nož u rukama vladara kuće (glave obitelji), stavlja pod jugularnu venu ovna i bika. Kuhar ih ubija na oltaru i obavlja ostatak ritual.“*[56]Iako vladar kuće nije osobno ubijao životinje, sam čin stavljanja noža pod vrat životinja, predstavljao je žrtvu i prinos božanstvu.[57]Manje poznati obredi bili su žrtve paljenice. Takva žrtvovanja najčešće su bila usmjerena prema bogovima podzemlja, za što su se učestalo upotrebljavale ptice i janjad.[58] Volja bogova pokušavala se saznati i kroz znakove koje su samo određeni mogli protumačiti. Proročice su bile te koje su tumačile znakove božanstva, a tumačile su ih kroz različite predmete. Životinje su bile korištene od strane „*proročice mesa*“,[59] a to je uključivalo pregledavanje utrobe životinje, najčešće ovce. Proročica bi tražila određeno obilježje (kvrgu, diskoloraciju, oznaku) na životinjskoj jetri, mjehuru ili crijevima. Takva obilježja bila su značajna i nerijetko su se tumačila kao znak.[60] Također, ovdje treba navesti i „*proročice korita*“,[61] čija su se proročanstva temeljila na promatranju životinja prije smaknuća radi proročanstva „*vidjelice mesa*“. „*Vidjelice korita“* svoju su pozornost usmjeravale na kretanje životinja, na kretanje repa i jezika, te na mjesto gdje će životinja u toru (koritu) leći. Na kraju je „*vidjelica korita*“ uspoređivala znakove sa znakovima „*proročice mesa“* te prikazala konačno proročanstvo, odnosno poruku.[62] Osim navedenih, treba spomenuti i proročice koje

[51]BECKMAN 2011: 101.
[52]Ovdje možemo povući usporedbu s Biblijom *„Ako tko prinosi za žrtvu pričesnicu od sitne stoke Jahvi, neka prinese bez mane, bilo muško ili žensko“. Bib.* Lev. 3.6.
[53]COLLINS 2007: 165.
[54]COLLINS 2007: 165.
[55]COLLINS 2007: 165.
[56]COLLINS 2007: 165.
[57]COLLINS 2007: 165.
[58]COLLINS 2007: 166.
[59]Porijeklo ovakvog proricanja dolazi iz Babilona, Huriti su zaslužni za širenje ovoga rituala. COLLINS 2007: 168.
[60]COLLINS 2007: 168.
[61]COLLINS 2007: 168.
[62]COLLINS 2007:168.

su proučavale ponašanja ptica, glodavaca i zmija.[63]Hetiti su često održavali aktivnu komunikaciju s božanstvima podzemlja. Za takav komunikacijski kanal bile su potrebne životinje. Životinje bi bile žrtvovane tako da su bacane u provalije s visokih litica.[64]

Važnost životinja u hetitskom životu može se vidjeti i u njihovom pokušaju razumijevanja svemira. S obzirom na to da su Hetiti bili većinom agrarno društvo,[65] ne čudi činjenica kako su pokušali svemir razumjeti kroz slike iz svakodnevnog života. Upravo su zbog toga mnoga božanstva prikazivana kroz povezanost sa životinjama. Božanstva su često prikazivana kako stoje na pripadajućim životinjama, a neka božanstva često su bila prikazana u zoomorfnom obliku.[66] Primjerice, Bog Oluje[67] često je bio prikazan u obliku bika[68]. Ovdje treba naglasiti kako Hetiti nisu štovali životinje nego božanstvo koje je ta životinja simbolizirala.[69]

Osim u religiji, životinje su Hetite inspirirale i u umjetničkom i arhitektonskom smislu. Primjer toga možemo vidjeti i u Hatuši, glavnom gradu hetitskog kraljevstva. Grad su krasila tri monumentalna ulaza.[70] Najviši i najjužniji ulaz u grad nazivao se '*Yerkapı*', u prijevodu „*Vrata Zemlje*“. Taj kameni ulaz krasile su četiri izrezbarene sfinge[71] koje su sa svog položaja nadgledale četvrt s hramovima. Pretpostavlja se kako je taj ulaz bio ceremonijalni ulaz koji je vodio u četvrt s hramovima.[72] Drugi, formalni ulaz poznat nam je pod nazivom '*Lavlja vrata'*. Ulaz je bio sastavljen od kamena u obliku parabole, a na samom ulazu izrezbarena su dva masivna lava kako bi se impresioniralo one koji ulaze u grad.[73] Osim na ulazima u grad (Hatuša,Alaca Höyük, i tako dalje) lavovi i sfinge krasili su mnoge ulaze u hramove, ali i umjetničke prikaze Hetita (predmeti od kamena, slonovače, gline, metala).[74]

[63]Sva tri koncepta proročanstva porijeklom dolaze iz Anatolije, a proricanje pomoću ptica u konačnici se proširio i u Etruriju te rimsku državu. COLLINS 2007:168.
[64]COLLINS 2007: 170; POPKIN 2013: 109.
[65]Male poljoprivredne i stočarske farme formirale su okosnicu Hetitskog života. Hetiti su se bavili lovom, ribolovom, poljoprivredom. COLLINS 2007: 122.
[66]COLLINS 2007:174.
[67]Bog Oluje: glavni dobrotvor biljaka, životinja i života. COLLINS 2007: 151.
[68]Božanstva su bila simbolizirana na više načina: statue, životinje, oružje, itd. COLLINS 2007: 174.
[69]COLLINS 2007: 174.
[70]Monumentalni ulazi: „*Vrata Zemlje*“, „*Lavlja vrata*“ i „*Kraljeva vrata*“.
[71]Sfinge: mitološka bića s glavom čovjeka i tijelom lava. *Encyclopedia Britannica* s.v. “Sphinx – Mythology“. [https://www.britannica.com/topic/sphinx] (21.05.2017. 18:21).
[72]Dvije s unutarnje, a dvije s vanjske strane. COLLINS 2007: 35, 131.
[73]COLLINS 2007: 35.
[74]SAYCE 1903: 123.

Hetiti su bili umjetnici u diplomaciji, arhitekturi, ali i ratovanju. Njihovo profesionalno vođenje i ophođenje konjima u bitkama bilo je na dobrom glasu.[75] Borbenost Hetita bila je ispred njihova vremena, poglavito zbog činjenice kako su prvi koristili biološko oružje, i to životinje. Njihovo biološko oružje poznato je pod nazivom *„Hetitska kuga.*[76]Hetiti su u Anatolijskom ratu (1320.-1318. g. pr. Kr.)[77] prvi puta koristili takvo oružje. Oni su puštali zaražene ovnove, ovce i majmune na arzawansku zemlju. Životinje bi prvotno zarazili '*tularemijom*',[78] a zatim bi zaražene životinje ostavljali na poljima gdje bi ih lokalno stanovništvo pripitomljavalo i u konačnici jelo. Uz takvu strategiju, veliku pomoć Hetiti su imali i od insekata koji su, uz namjerno zaražene životinje, širili bolest.[79]

2.4. UGARIT

Drevni lučki grad Ugarit, čije početke naseljavanja pronalazimo u neolitskom dobu, pokazao se kao značajno mjesto Bliskog istoka. Iako se već u ranom brončanom dobu izgradio kao veliko središte Bliskog istoka, tek je u kasnom brončanom dobu postao i ključno komercijalno središte. Takva uloga pripala mu je zbog odličnog strateškog smještaja. Ugarit se nalazio na glavnim prometnicama regije koje su povezivale unutrašnjost sjeverne Sirije s obalom Mediterana, a povezivao je i Siriju s Egiptom te Anatolijom.[80] Iako se nije uspostavio kao glavno središte političke ili vojne moći, on je oduvijek zauzimao velik i ekonomski važan teritorij. Bio je dobro povezan s Egiptom, ali i hetitskim kraljevstvom.[81] Njegovo područje bilo je bogato plodnim tlom, prekriveno maslinama, grožđem i drugim sirovim materijalima.[82] Ubrzo su se u njemu razvile razne radne aktivnosti koje su bile organizirane kako u ruralnim tako i urbanim dijelovima Ugarita. Naravno, uz poljoprivredu, stanovnici Ugarita bavili su se i stočarstvom.[83]Treba naglasiti kako životinje nisu bile zastupljene samo u stočarstvu, njihova upotreba bila je uobičajena i u vjerskom životu.[84] Pronađeni materijalni ostaci, ponajviše pisani tekstovi, daju nam uvid u povezanost stanovnika Ugarita s njihovim

[75]HOCK & JOSEPH 1938: 484.
[76]MAYOR 2009: 9.
[77]CAMPBELL & TRITLE 2013: 183.
[78]Bolest poznatija pod nazivom zečja groznica: bakterija koja se smatra prijetnjom i danas, obzirom da cjepiva nema. Simptomi bolesti su različiti: od bolnih kožnih čireva pa do otkazivanja dišnih organa. PARKER & PARKER 2004: 156.
[79]MAYOR 2009: 9, 26, 84.
[80]YOUNG 1981: 3.
[81]YOUNG 1981: 3-4.
[82]YOUNG 1981: 3-4.
[83]GARESHON, GILBOA, MAEIR & KAHN 2010: 2, 101; WATSON & WYATT 1999: 99, 484.
[84]WATSON & WYATT 1999: 9.

božanstvima i uključenost životinja u taj odnos. Pronađeni mitološki tekstovi pisani su u poetičnoj formi na ugaritskom jeziku[85]i podijeljeni su u dvije kategorije: tekstovi koji reflektiraju svakodnevno prakticiranje žrtvovanja (pisani u prozi)[86] i tekstovi koji predstavljaju kolekciju različitih fenomena koji su interpretirani kao sudbonosni (pisani kao poezija).[87]Tekstovi koji prikazuju fenomene češći su od tekstova koji prikazuju žrtvovanja. Takve tekstove u Ugaritu možemo pronaći na glinenim pločicama oblikovanim kao jetre životinja. Zbog velike oštećenosti njihovo značenje je katkada uvelike nejasno. Međutim, jasno je da je životinja žrtvovana samo kako bi svećenik mogao pregledati jetru i na temelju malformacija donijeti određene zaključke. Takva praksa poznata je pod nazivom hepatoskopija.[88]Životinje koje su u tu svrhu žrtvovane najčešće su bile ovce ili koze, a osim jetre često se promatralo i plućno krilo životinje. Upravo te pločice predstavljale su uputstva za svećenike (specijaliste) koja su sadržavala detaljno opisivane malformacije koje se mogu susresti na različitim unutarnjim organima (jetri, plućnom krilu),pa čak i fetusu životinje.[89] Također, treba obratiti pozornost na tekstove koji su navedeni kao tekstovi „*Ruralnog žrtvovanja*“.[90] Njihova posebnost leži u tome što se sastoje od opisa čina žrtvovanja koji se odvija izvan zidina grada Ugarita. Dva pronađena teksta u Ras Shamiri spominju *Ṣitqānu,*[91] čin ubijanja životinja, odnosno žrtvovanja. Životinje koje su žrtvovane bile su ovce i koze. Činjenica da su ovdje navedene i koze je neobična s obzirom na to da se u ostalim proznim tekstovima ne spominju.[92]

Zanimljivo je napomenuti kako su životinje na Bliskom istoku žrtvovane kako bi predstavljale hranu bogovima. Iznimka je bio Ugarit. S obzirom na to kako niti jedan tekst ne opisuje žrtvovanu životinju kao hranu za bogove,[93] njihova žrtvovanja prikazana su kao dar i zahvala. Ideja o žrtvovanju kao daru i kao zahvali podudara se sa žrtvovanjima u Bibliji. Postoje velike sličnosti između ugaritskog i hetitskog žrtvovanja te ugaritskog i biblijskog žrtvovanja. Kao i u hetitskim ritualima, ugaritski tekstovi opisuju: žrtve paljenice (*šrp*), pomirbene žrtve (*šlm<m:>)* i žrtvovanje ptica, zajedno sa srebrom i zlatom.[94] Ugaritski tekstovi uključuju žrtvovanja u kojima se često spominju 'dvije ptice' (*ṣrm*), 'golubice' (*ynt*) i

[85]PARADEE 2002: 1-2.
[86]PARADEE 2002:1-2.
[87]PARADEE 2002: 1-2, 127.
[88]PARADEE 2002: 229.
[89]PARADEE 2002: 127.
[90]PARADEE 2002: 119.
[91]PARADEE 2002: 119.
[92]PARADEE 2002: 119, 120; WATSON & WYATT 1999: 112, 573.
[93]PAGOLU 1998: 50.
[94]PAGOLU 1998: 50.

'grlice' (*tr*).[95] Jasno je da je ugaritski kultski sistem bio centriran oko krvnog žrtvovanja,[96] točnije, žrtvovanja životinja u čast bogova. Takva žrtvovanja bila su usko povezana s fazama mjeseca (festivalima mladog mjeseca i punog mjeseca, no žrtvovanja su bila aktivnija za vrijeme drugog i trećeg kvartala, tj. početkom lunarnog tjedna).[97] Najčešće žrtvovane životinje u ugaritskim tekstovima bile su životinje porodice Bovidae, a to su vol, bik, krava, te životinje iz roda Ovis, a to su ovca, ovan, janje, koza.[98] Također, uz već navedene, u tekstovima možemo pronaći i žrtvovane životinje poput ptica (grlica, golubica), riba, magaraca i majmuna. Zanimljivo je napomenuti i povezanost ugaritskih tekstova s Biblijom. Naime, ni u ugaritskim tekstovima niti u Bibliji ne spominje se žrtvovanje svinje ni psa.[99] Nadalje, još jedna povezanost je ta da se ni u Bibliji niti u tekstovima Ugarita ne spominju žrtvovanja divljih životinja, žrtvovanja su bila povezana isključivo s pripitomljenim životinjama.[100]

Iako ne toliko poznat u Ugaritu, 'kult mrtvih' bio je povezan isključivo s kraljevskom lozom.[101] Radi časti pokojnika u ritualu su morali prisustvovati svi članovi kraljevske obitelji. Žrtvovanje za mrtve odvijalo se uz prisustvo svećenika i kralja. Zajedno s kraljem, svećenik bi prizivao duhove, to jest '*sjenke*',[102] a u njihovo ime žrtvovane su životinje, najčešće ptice.[103] Ritual je imao drugačiji oblik pokolja od uobičajenog. Umjesto rasijecanja tijela životinje na dijelove,[104] u ovom ritualu tijelo životinje upotrebljavalo se kao cjelina.[105] Također, uz žrtvovanu životinju najčešće je žrtvovan i bik[106] koji bi popratio gozbu koja je pratila žrtvovanje životinje u ime mrtvih.[107]Osim žrtvovanja za mrtve, u Ugaritu je bilo poznato i žrtvovanje zbog nemorala. Takav ritual je, osim u Ugaritu, bio raširen i kod Hetita, a sličnosti možemo pronaći i u Bibliji.[108] Grijeh, svetogrđe, kletva i lažno svjedočanstvo rješavalo se žrtvovanjem ptice za grijeh, dviju ptica za kletvu, a janjeta i ptice za lažno svjedočanstvo.[109]

[95]PAGOLU 1998: 43.
[96]WATSON & WYATT 1999: 293.
[97]WATSON & WYATT 1999: 270.
[98]WATSON & WYATT 1999: 296.
[99]PARADEE 2002: 233; WATSON & WYATT 1999: 296.
[100]PARADEE 2002: 233.
[101]WATSON & WYATT 1999: 338.
[102]PAGOLU 1998: 50.
[103]PAGOLU 1998: 50; PARADEE 2002: 123.
[104]WATSON & WYATT 1999: 573.
[105]PARADEE 2002: 123.
[106]Bik je žrtvovan isključivo radi hrane, to jest gozbe, a ne kao zahvala ili dar božanstvu.
[107]PARADEE 2002: 124.
[108]PAGOLU 1998: 50.
[109]PAGOLU 1998: 50.

Prema podacima autora Dennisa Prdeea u istraženim ugaritskim tekstovima[110] prevladavaju rituali u kojima su zastupljene krvave žrtve, odnosno žrtvovanje životinja. Ukupno 54%[111] rituala sadržavalo je životinjske žrtve. Iako su ženke životinja imale puno veće značenje, osobito zbog reprodukcije, one su žrtvovane rjeđe. No tendencija je bila da se prilikom žrtvovanja ženskih životinja ženka šalje božanstvu u cijelosti, i to u obliku dima. Može se reći kako su ženke životinja za razliku od mužjaka korištene u žrtvovanjima u omjeru 1:2,6.[112]

Naravno, potrebno je napomenuti i ugaritsko božanstvo imena Anat. Anat je bila gospodarica životinja (*potnia thērōn*),[113] božica plodnosti i lova. Anat je bila poznata kao grabežljivica no posjedovala je i zaštitnički karakter. Postoji više prikaza božice Anat. Prvi nalazimo na poklopcu kutijice (*Pyxs*) pronađenom u grobnici Minet el Bida. Anat je prikazana na vrhu planine, a s njenih dviju strana prikazane su koze koje uzimaju hranu iz njenih ruku. Također, postoji zlatna ogrlica iz Mine el Bidae, datirana oko 1400 g. pr. Kr.[114], na kojoj je Anat prikazana kako stoji na mladom lavu dok dvije zmije obavijaju njen struk, a u svakoj ruci drži kozu za papke. Također, postoji i treći predmet iz Minet el Bidae na kojem Anat drži gazele u rukama. Ta tri predmeta ilustriraju njen vlasnički status. Kao gospodarici životinja, njoj su životinje plijen, ali se ona, kao i svaki drugi lovac, brine i o blagostanju svog plijena kako bi uvijek imala zalihu plijena.

[110]Pardee je istraživao rekstove: RS 24.244,RS 24.251, RS92.2014, RS 24.258, RS 24.272,RS 24.293, RS 24.252 and RS 24.257, RS 34.126, RS 34.126, RS 24.244. Vidi: PARADEE 2002: 231-232.
[111]PARADEE 2002: 225.
[112]PARADEE 2002: 226.
[113]PARKER 1989: 137-138.
[114]PEGGY 1992:181-190.

3. EUROPA

3.1. GRČKA

Kada govorimo o Grčkoj govorimo o vremenu između 1200. g. pr.Kr. do 323. g. pr. Kr. [115]Razdoblje starogrčke povijesti jeperiodrađanja političkih, demokratskih, povijesnih, filozofskih (Sokrat, Platon, Aristotel), literarnih (Homer i Hesiod) umjetničkih i znanstvenih pothvata koji su postavili temelje zapadne moderne civilizacije.[116] Ona se smjestila na jugoistoku Europe, a poznata je pod nazivom *Hellas* ili *Ellada*te se sastoji od kopna i otočnog arhipelaga.[117]

Stari Grci bavili su se poljoprivredom i stočarstvom, mnoga privatna kućanstva imala su mali broj životinja (najviše 50)[118]za uzgoj.[119] Koliko je stočarstvo bilo važno u antičkoj Grčkoj možemo vidjeti i u grčkoj religiji. Poznato nam je,iz homerske *Himne Hermesu* te *Odiseja*[120], kako su i sami grčki bogovi bili pastiri. Životinje koje su se uzgajale bile su: ovce, koze, svinje kokoši i ostala stoka.[121] Domaće životinje korištene su za meso, mlijeko, jaja, vunu i kožu.[122] Također, antički Grci uzgajali su konje, mazge i magarce radi sredstva za transport. Konji su bili izrazito cijenjeni u antičkoj Grčkoj. Njihovo sudjelovanje u raznim vojnim pothvatima često je zapisano u djelima antičkih pisaca. Primjerice, Plutarh i Strabon zapisali su ime najpoznatijeg konja u antičkoj Grčkoj, Bukefala[123], konja Aleksandra Velikoga.[124] Osim u ratu, konji su korišteni i u konjskim igrama, igrama stvorenim za bogate.

[115]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Ancient Greek civilization“. [https://www.britannica.com/place/ancient-Greece].
[116]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Ancient Greek civilization“. [https://www.britannica.com/place/ancient-Greece].
[117]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Ancient Greek civilization“. [https://www.britannica.com/place/ancient-Greece].
[118]WILSON 2006:50.
[119]WILSON 2006: 50.
[120]Lik Apolla u djelu *Himna Hermesu* i lik Heliota u *Odiseji.* WILSON 2006: 50.
[121]WILSON 2006: 50.
[122]WILSON 2006: 50.
[123]Bucefal ili Bukefal konj Aleksandra Velikoga koji ga je pratio u svim bitkama. Prema legendi nitko osim Aleksandra nije mogau uzjahati Bukefala.Kada je za vrijeme vojnog pohoda u Indiji, 326. g.pr.Kr. uginuo, njemu u čast je utemeljen grad na rijeci Hidaspu nazvan Bukefala. *Hrvatska Enciklopedija* s.v.“Bucefal“.[http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9917].
[124]PLUT. *Alex.* 61; STRAB. XV.29; WILSON 2006: 50.

Natjecatelji takvih igara jahali bi konje bez sedla ili u kočijama koje suvukli konji.[125] Mnoge prikaze takvih utrka možemo vidjeti na oslikanim vazama antičke Grčke.[126]

Osim stočarstva i transporta, životinje su korištene u ratu, lovu, ali i mitologiji. Zanimljivo je navesti kako su u grčkim mitovima ljudi pretvarani u životinje kao oblik kazne.[127] Primjerice u Homerovoj *Odiseji* čarobnica Kirka[128] pretvara Odisejevu družinu u svinje kao oblik kazne: *„Kako mi, Kirka, možeš govoriti, blag da budem, kad si mi svinjama druge načinila u svome dvoru?"*[129]. Još jedan zanimljivi primjer pretvaranja čovjeka u životinju jest mit o Zeusovoj[130] kazni Likaonu[131]. Prema Pauzaniju, kao kaznu za čin žrtvovanja vlastitog novorođenča Zeus je Likana pretvorio u vuka.[132] Također, potrebno je navesti različite vrste hibrida životinja koje postoje u grčkoj mitologiji, poput morskog konja koji je bio mješavina ribe i konja, ali i kimere bića koja je bila mješavina lava, zmije i koze.[133] Uz navedene životinjske hibride ne treba zanemariti niti mješavinu ljudsko-životinjskih hibridnih bića. Tako su primjerice satiri[134] bili mješavina čovjeka i jarca, a kentauri[135]mješavina čovjeka i konja.[136] Kada govorimo o mitologiji i hibridnim bićima, svakako treba navesti Pana. Pan je bio bog plodnosti, koji je često prikazan kao požudan i snažan lik s rogovima, nogama i ušima koze.[137] Vjerovalo se kako obitava u planinama i šumama Grčke, a smatrao se zaštitnikom pastira. Njegov lik povezuje se s glazbom, a

[125]Prikaz utrke kočija možemo pronaći na vazi koja se nalazi u Harvard muzeju umjetnosti. *Harvard Art Museum* s.v. „Amphora (storage jar):Chariot Race". [http://www.harvardartmuseums.org/art/288110].
[126]WILSON 2006: 51.
[127]WILSON 2006: 51.
[128]Kirka: kći Helejeva, čarobnica koja se spominje udjelu *Odiseja.* Kako bi zadobila Odisejevu ljubav Kirka je vratila Odisejevu družinu u ljudski oblik koje je prvotno pretvorila u svinje. Kod Kirke je Odisej ostao godinu dana i gotovo zaboravio na povratak kući. Homer je zapisao njeno boravište, a to je otok Eeji iako su rimski pisci zamišljali njezino boravište u Laciju (današnji Monte Circeo). *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Kirka".[http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31599].
[129]HOM. *Od.* 10.335.
[130]Zeus: vrhovno božanstvo grčke religije, otac bogova, ljudi i mnogih mitoloških bića *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Zeus".[http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67177].
[131]Likaon: kralj Arkadije. Tradicionalno viđenje ovog kralja bilo je viđenje bijesnog i okrutnog kralja koji je pokušao prevariti Zeusa , kralja bogova da jede ljudsko meso. Zeus se nije dao obaniti, a u zauzvrat je Zeus je kaznio Likona pretvorivši ga u vuka. *Encyclopedia Britannica* s.v. „Lycaon". [https://www.britannica.com/topic/Lycaon-Greek-mythology].
[132]WILSON 2006: 51.
[133]WILSON 2006: 51.
[134]Satiri: u grčkoj mitologiji su bili šumski demoni s ljudskim likom i životinjskim obilježjima poput zašiljenih ušiju, rovobima, jarčevim ili konjskim repom i kopitima, a bili su pratioci boga Dioniza. Predstavnicu su raspuštena života, a voljeli su glazbu, ljubav i vino. *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Satiri". [http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54692].
[135]Kentaruri: napola ljudi, napola konji. Isprva su smatrani demonima neprohodnih šuma i planina. Smatrali su ih sirovima, željnima borbe i pohlepnima za vinom i ženama. Prikazani su u borbi s mnogim herojima. *Hrvatska Enciklopedija*s.v „Kentauri". [http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31214].
[136]WILSON 2006: 51.
[137]*Encyclopedia Britannica*s.v. „Pan-Greek god".[https://www.britannica.com/topic/Pan-Greek-god].

pripisuje mu se izum pastirske frule izrađene od snopa trske.[138] Uz sva navedena mitološka bića svakako bih navela još jedno biće, biće koje i danas uživa u velikoj popularnosti, a to je Pegaz. Pegaz je bio krilati konj, sin Posejdona i Meduze koji je iskočio iz Meduzinog tijela kada joj je Perzej odrubio glavu.[139] Pegaz se krilima uzdigao do Olimpa gdje je postao Zeusov nositelj gromova i munje, a slavio se kao simbol pjesničkog nadahnuća.[140] Danas je krilati konj Pegaz često zastupljen u umjetnosti čiji inspirativni lik krasi mnoga književna i umjetnička djela.

Uz sve navedeno svakako ne treba zanemariti niti religijsku stranu korištenja životinja. Životinje su bile izrazito važne u ceremonijama i ritualima, a središte u ritualima zauzimala su životinjska žrtvovanja, posebice žrtvovanja koza, svinja, krava, ovca i bikova.[141] Svinje su korištene u ritualima pročišćivanja i nisu se smatrale nečistima[142], dok su ribe i manje životinje rijetko žrtvovane kao prinos bogova.[143] Naravno, ovdje postoje iznimke. Tako je Pauzanije u svome djelu *Opis Grčke* opisao žrtvovanje štenaca bogu Enyaliosu[144]:*„...mladež žrtvuje štene Enyaliusu, smatrajući da je najodvratnija od ukrotih životinja prihvatljiva žrtva najvrsnijih bogova. Znam da nema drugih Grka koji su navikli žrtvovati štence osim ljudi iz Kolofona: oni također žrtvuju štene, crnu kuju, božici Hekate*[145]*. I žrtva u Kolofonu i žrtva mladih u Sparti održavana je noću.“*[146] Izbor o prinosnoj žrtvi često je ovisila o ikonografiji raznih božanstava. Tako je božici Ateni[147] u čast žrtvovana koza, a Zeusu i Dionizu[148] u čast su žrtvovani bikovi, stoka je žrtvovana božici Heri[149], golubice su žrtvovane za božicu Afroditu[150], a konji za Posejdona[151].[152] Kao što je gore navedeno, najčešće su žrtvovane

[138]*Encyclopedia Britannica*s.v. „Pan-Greek god“. [https://www.britannica.com/topic/Pan-Greek-god].
[139]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Pegasus“.[https://www.britannica.com/topic/Pegasus-Greek-mythology] .
[140]*Hrvatska Enciklopedija* s.v „Pegaz“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47302].
[141]GEORGOUDI 2010: 98.
[142]U Bibliji, ali i kod Ugarita svinje se nisu koristile u žrtvovanjima. Smatrane su nečistima.
[143]PAUS.8.2.3*;* WILSON: 51.
[144]Enyliosu: bog rata. SMITH 1873: 21.
[145]Hekata: grčka božica koja je povezana s tamomi čarobnjaštvom. Prema pisanjima Hesioda ona je bila kćer titana Perzeja i nimfe Asterije. *Encyclopedia Britannica* s.v. „Hecate“.[https://www.britannica.com/topic/Hecate] .
[146]PAUS.3.14.9.
[147]Atena: božica mudrosti i pobjedosnosnog rata, zaštitnica ratne ratne vještine i ženskoga ručnog rada. Prema starijem mitu, rođena je iz Zeusove glave., *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Atena“.[http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4409].
[148]Dioniz: bog plodnosti, uživanja, opojnosti i vina, sin Zeusa i Semele.,*Hrvatska Enciklopedija* s.v „Dioniz“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15294].
[149]Hera: kraljica bogova, vrhovno žensko božanstvo. Štovana je kao zaštitnica udanih žena i braka. *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Hera“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25055].
[150]Afrodita: grčka božica ljubavi, ljepote i plodnosti, zaštitnica braka, obitelji i ljudske zajednice., *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Afrodita“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=710].

pripitomljene životinje. Naravno i ovdje postoji iznimka. Divlje životinje žrtvovane su za božicu Artemidu[153], božicu lova koja je voljela lov i igre.[154] Životinje koje su spremane za žrtvovanje prvotno su oprane, zatim ukrašene vrpcama i u konačnici odvedene u procesiju do hrama.[155]Životinja bi se položila na oltar koji se nalazio na otvorenom, ispred hrama[156] te bi se na životinju prolila voda i posule sjemenke. Sjemenke su predstavljale one koji su u žrtvovanju htjeli sudjelovati, ali nisu izravno ubijali životinju. Polijevanje životinje s vodom prisiljavalo je životinju da klone glavom što je predstavljalo način klanjanja božanstvu.[157] U završnom djelu rituala osoba koja je predvodila ritual izvadila bi nož i prerezala vrat životinje dopuštajući slijevanje krvi u posebne odvode. Iznutrice životinja, a posebice jetra, bile bi pregledane od strane vidjelica, poglavito kako bi se provjerilo jesu li bogovi prihvatili žrtvu.[158] Bilo je važno da se prema žrtvovanju ne odnosi kao prema činu nasilja, nego kao prema činu u kojemu su svi svojevoljno pristupili, a to su i smrtnici i besmrtnici, ali i životinje.[159] Bogovima su paljeni dijelovi dugih kostiju i masni dijelovi zajedno sa začinima kako bi dim spaljenih dijelova dospio do bogova.[160] Ostatak životinje gostovali bi smrtnici, a cijela životinja morala se pojesti u određenom vremenskom roku, najčešće do kraja večeri.[161] Uz navedeni tipični čin žrtvovanja postojao je i čin žrtvovanja životinja utapanjem. Primjerice bogu Posejdonu kao prinos utapljali su se konji.[162]

Životinje su veliku važnost imale i u proricanju. Osim već navedenog promatranja iznutrica životinja, vidjelice bi promatrale let ptica i plivanje riba kako bi otkrile znakove o budućnosti. Ptice grabežljivice bile su od iznimne važnosti, poput orla koji se pripisivao Zeusu.[163] Zmije su predstavljale poveznicu između stvarnog svijeta i podzemlja, a povezivale su se s vidjelicama, mrtvima i bogovima podzemlja.[164]

---

[151]Posejdon: prema grčkom mitu sin titana Krona i titanice Reje, brat Zeusov, Hadov, Herin, Demetrin i Hestijin, muž Afroditin, bog mora, potresa i konjskih utrka. *Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Posejdon“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49646].
[152]WILSON 2006: 51.
[153]Artemida: božica mjeseca, lova, brjegova i šuma te životinja i plodnosti. Kao djevičanska božica zaštitnica je mladića i djevojaka.*Hrvatska Enciklopedija* s.v. „Artemida“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4039].
[154]WILSON 2006: 51.
[155]TERRY & GOFF 2001: 92.
[156]ALDRETE 2004: 150.
[157]HORNBLOWER, SPAWFORTH & EDINOW 2012: 1305.
[158]WILSON 2006: 51.
[159]HORNBLOWER, SPAWFORTH & EDINOW 2012: 1305.
[160]HORNBLOWER, SPAWFORTH & EDINOW 2012: 1305.
[161]HORNBLOWER, SPAWFORTH & EDINOW 2012: 1305.
[162]WILSON 2006: 51.
[163]WILSON 2006: 51.
[164]WILSON 2006: 51.

3.2. ETRUŠČANI

Civilizacija koja je postavila temelje rimskoj kulturi, umjetnosti i općenito rimskoj civilizaciji. Prva moćna sila zapadnog Mediterana koja je zajedno s Grčkom razvila prve stvarne gradove Europe. Etruščani, antička civilizacija koja se smjestila u Italiji između rijeka Tiber i Arno te zapadno i istočno od Apenina.[165] Vrhunac ove antičke civilizacije desio se u 6. stoljeću pr.Kr.[166]

Etruščani su bili politeistički narod čija se religija prakticirala na razne načine.[167]Poznato je kako su Etruščani bili fascinirani zagrobnim životom,[168]stoga ne čudi kako su tijekom arheoloških istraživanja pronađeni mnogi pogrebni prinosi poput životinjskih figurica izrađenih od terakote.[169] Središte njihove religioznosti bile su ceremonije, a najvažnije među njima bile su ceremonije životinjskog žrtvovanja.[170] Životinjske ceremonije u etruščanskoj religiji možemo podijeliti na dva dijela: ceremonije žrtva paljenica i ceremonije prinosa životinjske krvi.[171] Žrtve paljenice izvršavale bi se na oltarima koji su bili izrađeni isključivo za takve prinose[172], a bile su namijenjene kao prinos božanstvima u nebesima.[173]Kao i žrtve paljenice, prinos životinjske krvi izvršavao bi se na posebnim oltarima, a takav prinos bio je namijenjen božanstvima podzemlja.[174] Krv životinja ispuštala bi se kroz poseban kanal koji se kretao uz oltar do zemlje,[175] a smatrano je kako krv životinje može dati besmrtnost ljudskoj duši.[176] Životinje koje su najčešće bile žrtvovane bile su koze i bikovi.[177] Prikaz žrtvovanja koze možemo pronaći na zrcalu iz Palestrine koja prikazuje pripreme na oltaru prije samog čina ubijanja životinje.[178]Etruščani su smatrali kako bogovi kao prinos žele samo vitalne organe i iznutrice, time su tijekom žrtve paljenice korišteni samo

[165]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Etruscan people“.[https://www.britannica.com/topic/Etruscan].
[166]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Etruscan people“.[https://www.britannica.com/topic/Etruscan].
[167]GRAY 1840: 18.
[168]GRUMMOND 2006: 209.
[169]Uz životinjske figure pronalazimo i ljudske fighure, vaze, brončane stature i svi ostali predmeti koji su smatrani vrijedni kako bi se dobila naklonost bogova. JOHNSTON: 342.
[170]GLEBA & BECKER: 95.
[171]JOHNSTON 2004: 338.
[172]BONFANTE 1986:198.
[173]JOHNSTON 2004: 338.
[174]JOHNSTON 2004: 338.
[175]JOHNSTON 2004: 338.
[176]GRUMMOND 2006: 209.
[177]JOHNSTON 2004: 342.
[178]GLEBA & BECKER 2009: 95.

ti dijelovi životinja.[179] Ostali dijelovi životinja iskoristili bi se za hranu kao zajednički obrok za štovatelje bogova.[180] Upravo takvi prinosi bili su pogodni za Etruščane, poglavito zbog činjenice kako je njihova prehrana sadržavala jako malo mesnih obroka.[181]Ovakav prinos njima davao dovoljan izvor prehrane.[182]

Etruščani su bili centrirani oko pomisli o neprestanom komuniciranju s bogovima. Zbog takve ideje rodila se praksa čitanja znakova iz životinjskih iznutrica, ali i deformiteta životinja. Najčešći način čitanja takvih znakova bilo je uz pomoć ptica, a dio životinje koji je bio od najveće važnosti bila je jetra. Upravo takva činjenica poznata nam je iz pronađenih materijalnih dokaza, poput brončanog modela jetre koze pronađene u sjevernoj Italiji. Artefakt je datiran na 100. g.pr.Kr[183] i smatra se kako je korišten od strane svećenika kako bi naučili praksu čitanja znakova iz životinjskih organa.[184] Uz ptice korištena je i telad s više glava, a hermafroditne životinje smatrane su smrtonosnim čudima.[185]Hermafroditne životinje zatvarane su u kutije i bacane u more.[186] Životinje s raznim deformacijama bivale su zapaljene s posebnom vrstom drveta poznatim pod nazivom *'arbores infelices'*,to jest '*zlokobno drveće'*.[187]

Zanimljivo je napomenuti kako su Etruščani imali '*Gospodaricu životinja*', ali i '*Gospodara životinja*'. Iako se o njima malo zna, a nisu nam poznata niti Etruščanska imena, često se za '*Gospodaricu životinja*' koristio naziv Artimi ili Artumes.[188] U Etruščanskoj umjetnosti ona je prikazana u antropomorfnom obliku s krilima kako u rukama drži dva divlja sisavca ili dvije ptice.[189]

Životinje su pokazale korist ne samo u vjerskom životu nego i u svakodnevnom životu. Etruščani su bili poznati po ribolovu, ali i po stočarstvu[190], a ne treba zaboraviti niti

[179]GLEBA & BECKER 2009: 95.
[180]GLEBA & BECKER 2009: 95.
[181]GLEBA & BECKER 2009: 96.
[182]GLEBA & BECKER 2009: 96; Za razliku od koza, ovca i razne stoke koja je korištena u raznim prinosima bogovima, svinje su korištene isključivo kao izvor hrane.BARBERI 1987: 49.
[183]GLEBA & BECKER : 96.
[184]GLEBA & BECKER : 96.
[185]JANNOT 2005:29.
[186]JANNOT 2005:29.
[187]JANNOT 2005:29.
[188]GRUMMOND & SIMON 2006: 29-30.
[189]GRUMMOND & SIMON 2006: 29-30.
[190]GRUMMOND & SIMON 2006: 53.

korištenje životinjskih motiva u umjetnost. Poznati primjer toga jest prikaz vepra koji se prikazivao u etruščanskoj umjetnosti od 7. st. pr. Kr.[191]

3.3. RIM

Rimska civilizacija vladala je gotovo cijelim zapadnim svijetom. Od sjeverne Europe, zapadne Azije pa do sjeverne Afrike i Bliskoga istoka, ona je nametnula zakone, ideje i zajednički jezik.[192] Rim je bila moćna država koja je izrasla iz malog grada Rima na rijeci Tiber u moćno i veličanstveno carstvo. Rimska dominacija ostavila nam je mnoga naslijeđa od modernog alfabeta i kalendara pa sve do pojavljivanja kršćanstva. Rim je dugi vijek izdržavao kao Republika (od 509.-27. g.pr. Kr.)[193] da bi dolaskom Oktavijana Augusta u periodu od 27. do 21. g. pr. Kr.[194] transformirao u Carstvo. Njegov pad zabilježen je u 5. stoljeću,[195] no samo na zapadu. U istočnom djelu Carstva uspostavljeno je Istočno Rimsko Carstvo odnosno Bizantsko Carstvo koje je na neki način zadržalo rimski identitet sve do svoje propasti 1453. g.[196]

Da su Rimljani bili fascinirani životinjama možemo vidjeti na primjeru priče o nastanku Rima, a to je priča o osnivačima Romulu i Remu te njihovoj zamjenskoj majci vučici. Priča odavno poznata svima govori o vučici koja je čuvši plač djece spasila Romula i Rema.[197] Othranivši blizance postala je simbolom grada Rima poznata pod nazivom Marsova vučica.[198]

---

[191]GRUMMOND & SIMON 2006: 53.

[192]*Encyclopedia Britanica* s.v. „Ancient Rome – Ancient State, Europe, Africa and Asia". [https://www.britannica.com/place/ancient-Rome].

[193]*Encyclopedia Britanica* s.v. „Roman Republic – Ancient State [509 BC-27 BC]". [https://www.britannica.com/place/Roman-Republic].

[194]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Roman Empire – Ancient State (27 BC-47 AD)".[https://www.britannica.com/place/Roman-Empire].

[195]*Encyclopedia Britanica* s.v. „Ancient Rome – Ancient State, Europe, Africa and Asia". [https://www.britannica.com/place/ancient-Rome].

[196]STOURAITIS 2014: 175-220.

[197]Priča o postanku Rima započinje rođenjem Romula i Rema sinova boga rata Marsa i Ree Silvije. Kćerke kralja Numitora (kralj Albe Longe). Blizanci su začeti nakon što se Mars zaljubio u Reu Silviju i silovao ju. Amulije, mlađi brat Numitora želio je zbaciti svoga starijeg brata s prijestolja i dao je narediti da se dječaci utope u rijeci Tiber. Sluge koje su izvršavale Amulijeve naredbe otisnule su dječake u košarama preko rijeke Tiber. Uz veliku sreću košare su se nasukale na prepravljene obale te su dječaci preživjeli. Prema legendi, dječake je pronašla vučica koja je othranila dječake koji su u konačnici oglučili podići naselje u blizini rodnog mjesta. To mjesto danas je poznato pod nazivom Rim. *Encyclopedia Britannica* s.v. Romulus and Remus. [https://www.britannica.com/biography/Romulus-and-Remus].

[198]*Encyclopedia Britannica* s.v. Romulus and Remus. [https://www.britannica.com/biography/Romulus-and-Remus].

Kada govorimo o rimskoj državi ne treba zanemariti činjenicu kako su Rimljani bili fascinirani egzotičnim životinjama. Fauna ove goleme države bila je raznolika, a sadržavala je vukove,medvjede, jelene, koze i mnoge druge.[199] Ipak, Rimljanima takva raznolikost nije bila dovoljna. Oni su odlučili svojoj zemlji predstaviti nove vrste životinja koje su uhvatili tijekom raznih vojnih pohoda. Bile su to životinje poput: slonova, leoparda, lavova,papiga, nilskih konja, nosoroga, deva, žirafa, majmuna, krokodila, polarnih medvjeda, risova, hijena i mnogih drugih.[200] Te životinje predstavljene su Carstvu u 1. st.pr.Kr.[201] No za razliku od Egipćana koji su egzotične životinje koristili kao statusne simbole u privatnim zoološkim vrtovima[202], Rimljani su imali drugačiju zamisao. Oni su egzotične i smrtonosne životinje držali kao zabavu, za pokolj i kao eksponat u arenama, teatrima i amfiteatrima.[203] Možemo reći kako je trgovina egzotičnim životinjama značajno porasla u vrijeme procvata rimskih igara u arenama.

Kada govorimo o amfiteatrima, divlje i smrtonosne životinje često su bivale dopremljene radi zabave masa. Gladijatori bi u takvim arenama pokušavali preživjeti jer su često bili suočeni s borbama velikih i zastrašujućih životinja. Također, poznato je kako su vladari često organizirali pokolje koji su se odvijali nakon određenih ceremonija. Poznato je kako je Pompej[204] oko 55. g. pr. Kr.[205] areni dao ubiti 20 slonova[206], 600 lavova, 420 leoparda te nepoznat broj risova i nosoroga.[207] Pretpostavlja se kako je korištenje egzotičnih životinja u rimskim igrama bilo iznimno važno za vladare. Upravo na taj način vladari su pokazivali svoj status, moć i kontrolu nad životinjama, ali i nad ljudima. Možemo reći kako se radilo ne samo o zabavi nego i o političkoj igri. Jači pljesak značio je poštovanje i popularnost cara, a slab pljesak ukazivao je na nezadovoljstvo naroda i nepopularnost vladara.[208]

[199]JENNISON 1937: 43.
[200]JENNISON 1937: 30, 35, 44-45, 50, 56; UHM 2016: 4. Izvanredan prikaz lova na egzotične životinje pronalazimo na Siciliji u Italiji. U vili imena *Piazza Armerina*, pronalazimo podove ukrašene predivnim momozaicima.U samoj vili nalazi se mozaik dugačak 60 metara koji prikazuje lov i prijevoz egzotičnih životinja koje su predviđene za borbu u arenama. SWEETMAN 2013: 56-57.
[201]CURNUTT 2001: 276.
[202]Referiranje na zoološke vrtove u starom Egiptu, vidjeti na stranici dvadeset osmoj ovoga rada.
[203]PLIN. *Nat*. 7.8; UHM 2016: 4.
[204]Pompej Veliki, latinskog naziva Gnaeus Pompeius Magnus (rođen 29. rujna 106. g. pr. Kr. u Rimu, a umro je umro 28. rujna 48. g. pr. Kr. u Peluziju uEgiptu). Jedan je od velikih rimskih državnika i generala kasne rimske Republike. Sudjelovao je u trijumviru zajedno s Julijom Cezarom i Markom Licinijem Krasom.*Encyclopedia Britannica* s.v. Pompey the Great – Roman Statesman. [https://www.britannica.com/biography/Pompey-the-Great].
[205]PLIN. *Nat*.7.8;UHM 2016: 4.
[206]PLIN. *Nat*. 7.8.
[207]UHM 2016:4
[208]UHM 2016: 4.

Osim u zabavi, životinje su korištene i u religiozne svrhe. Ubijanje životinje, rasijecanje i paljenje na oltaru. Upravo su to najbitniji i središnji elementi rimskih rituala.[209] Rituali su bili različiti i imali su više simboličnih značenja. Ono što je zanimljivo jest to da rituali nisu bili isključivo zahvala ili žrtva bogovima. Žrtvovanja su se odvijala kako bi se blagoslovila zemlja, obilježila proslava, ali i kao zabava.[210] Rimska žrtvovanja životinja možemo podijeliti na javna koja su predvodili svećenici i na privatna.[211]

3.3.1. JAVNA ŽRTVOVANJA

Tradicionalna rimska žrtvovanja životinja imala su dug proces i uključivala su više od samog ubijanja životinja. Kako bi se žrtvovanje uspješno izvršilo moralo se proći kroz šest faza rituala. Faze su bile: procesija žrtava do oltara, molitva koju izgovara glavni svećenik koji predvodi obred, prinos vina i mirisa na oltar, prolijevanje vina i hrane preko glave životinje, ubijanje životinje od strane robova, ispitivanje udova životinja radi znakova te spaljivanje dijelova životinja na oltaru.[212] Kasnije je slijedila gozba na kojoj su svi osim robova gostovali ostatke životinje.[213] Prikaz rituala možemo vidjeti na statuama pronađenim na raznim lokalitetima poput dijela oltara naziva '*Oltar Sipiona Orfitusa'* iz 176. g.na kojem je prikazana scena s dvoje ljudi i dvije životinje između njih koja je utjelovila cijeli ritual životinjskog žrtvovanja.[214] Žrtvovanja su izvršavana godišnje, a jedan takav ritual bio je i godišnji ritual u čast *Deae Dia,* božice rasta i usjeva.[215] Njoj u čast priređivao bi se festival u svibnju svake godine. Njezin festival bio je javan ritual žrtvovanja životinja. Za vrijeme rituala ubijala bi se svinja, ovan i bik, ispred hrama žrtvovala bi se krava, a na samom oltaru žrtvovale bi se dvije ovce.[216] Ovakav ritual predstavljao je ritual pročišćivanja hramova i oltara. Osim žrtvovanja bogovima, u rimskim ritualima pronalazimo obrede izvršene radi dobrobiti cara i njegove obitelji, ali i rituale koji obilježavaju određene događaje poput vojnih trijumfa, vojnih pohoda ili rođenja carevih nasljednika.[217]

[209]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 148.
[210]UHM 2016: 4.
[211]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 146.
[212]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 146.
[213]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 146.
[214]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 147.
[215]ADKINS & ADKINS 2014: 287; BEARD, NORTH & PRICE 1998: 148.
[216]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 151.
[217]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 151.

3.3.2. PRIVATNA ŽRTVOVANJA

Privatna žrtvovanja izvršavala su se dalje od očiju javnosti, ali u hramovima. Nekad ih je izvršavao svećenik, a nekad osoba koja je zatražila obred. Privatna žrtvovanja koristila su se primjerice radi pročišćivanja kuće ili farme. U takvim ritualima najčešće bi se žrtvovale svinje, ovnovi i bikovi.[218] Prije ubijanja izrekla bi se molitva poput ove:*„Voljom bogova da rezultat bude naklona...molim vas da budete nakloni meni, mojem domu i našem domaćinstvu....“*[219] U konačnici bi se životinja ubila, a postojala je mogućnost da se unutarnji organi pregledaju od strane hramskih vidjelica kako bi uočili određene znakove i nagoviještanja.[220] Zanimljivo je naglasiti kako privatna žrtvovanja nisu mogli imati svi Rimljani. Privatna žrtvovanja omogućena su samo onima koji su imali životinju i dovoljno novaca kako bi platili svećeniku za provođenje obreda ili davanja uputa kako da se obred izvrši.[221] Razlog tome može biti da su svećenici htjeli spriječiti ulaz masama koje su bile presiromašne za takve žrtve.[222]

[218]BEARD, NORTH & PRICE 1998: 146.
[219]CAT. *De Agri Cultura* 141; BEARD, NORTH & PRICE 1998: 146, 151.
[220]POTTER & MATTINGLY: 157.
[221]POTTER & MATTINGLY: 157.
[222]POTTER & MATTINGLY: 157.

4.EGIPAT

4.1. O EGIPTU

Od velikih piramida Staroga kraljevstva pa sve do vojnih osvajanja Novog kraljevstva, veličanstvo Egipta već duže vrijeme oduševljava arheologe i povjesničare. Zahvaljujući popularnosti Egipta danas postoji i grana znanosti zvana egiptologija. To je grana znanosti koja se isključivo bavi ostavštinom Egipta u periodu od o. 4500. g. pr. Kr. do 642. g.[223] Veliki izvor informacija o drevnom Egiptu pronalazimo u materijalnim ostacima poput grobnica, piramida, spomenika, artefakta, spisa, ali i u ljudskim te životinjskim ostatcima. Naravno, ne treba zanemariti ni pisani trag koji nam daje bolji uvid u drevni Egipat. Osim pisanih materijalnih dokaza koji izvorno potječu iz Egipta, poput hijeroglifskih zapisa, o Egiptu nešto možemo saznati i u djelima antičkih pisaca poput Diodora Sicilskog, Herodota, Plutarha i Strabona. Kada bismo spojili sve te materijalne dokaze, uvidjeli bismo kako se radi o kulturi čija umjetnost, arhitektura, religija i razna bogatstva nisu dostižna ni jednoj drugoj kulturi.

4.2. KRAJOLIK

Kada govorimo o egipatskoj kulturi, treba naglasiti kako ništa nije oblikovalo drevnu egipatsku kulturu i religiju više nego njezin krajolik. Smješten na sjeveroistoku Afrike, okružen Crvenim morem na istoku i Sredozemnim morem na sjeveru[224], Egipat je obuhvaćao šaroliki krajolik. Bogatstvo tog krajolika bila je rijeka Nil, koja je s istoka i zapada bila okružena pustinjama, močvarom Delte i plodnim dolinama. O krajoliku egipatske zemlje i o moći Nila saznajemo i iz Herodotove *Povijesti: „Priroda je egipatske zemlje ovakva: ako joj se približavaš s mora i još si dan puta udaljen od kopna, pa ako spustiš u more olovni uteg, podići ćeš mulj i to s dubine od jedanaest hvati.To je dokaz da rijeka sve dotle nanosi zemlju.“*[225] Naravno, silina i moć rijeke Nila odavno je poznata svima. Godišnje izlijevanje Nila omogućilo je zemlji da bude plodna[226], a bogatstvo riba i ostalih životinja[227] omogućilo je Egipćanima ribarenje[228], lov i skrb za ostale životinje[229].

[223]TOMORAD 2016: 26-174.
[224]TOMORAD 2016: 1.
[225]HDT. II.5.
[226]TOMORAD 2016: 4.

Nakon povlačenja Nil je iza sebe ostavljao crni riječni mulj čija je plodnost pogodovala agrikulturi. Takva slika Egipta bila je potpuno kontradiktorna neplodnom pustinjskom području.[230] Kako je rijeka Nil svake godine znala poplaviti zemlju, Egipćani su osmislili sustav kanala i jama koji je obuzdavao silovitu snagu rijeke[231], no najveća inovacija svakako se desila za vrijeme XII. dinastije, a poglavito za vrijeme faraona Amenemheta III.[232] Sustav navodnjavanja i razni hidraulični projekti u tom vremenu omogućili su seljacima veliki uspjeh s usjevima.[233] Razvojem naroda razvila se i potreba za organizacijom prostora. Tako su Egipćani podijelili teritorij na administrativne jedinice poznate pod nazivom noma kojima je upravljao nomarh.[234] Nomarsi su pripadali nasljednoj egipatskoj aristokraciji.[235] Stari Egipat dijelio se na 42 nome. U Gornjem Egiptu nalazile su se 22 nome, a u Donjem Egiptu nalazilo se 20 noma.[236]Tijekom rimske vladavine broj noma se smanjio na 30, a tijekom kasnoantičkog i bizantskog razdoblja njihov broj je pao na 23 nome[237]

4.3. RELIGIJA U EGIPTU

Antički Egipćani čitav svoj život posvetili su religiji u nadi kako će božja naklonost posvetiti njihov život. Za svaki događaj u životu, pa tako i za smrt osobe, tražili su božju naklonost. Za njih su se život, smrt i zagrobni život stapali u jedno i kao takvi slavljeni su u veličanstvenim hramovima. Njihovo vjerovanje u uskrsnuće nadživjelo je i same Egipćane te pronašlo put u mnoge vjere današnjice. Može se reći kako se nada o uskrsnuću ostvarila upravo zahvaljujući prodiranju ideje besmrtnosti u današnje religije. Svijet politeizma, točnije mnogoboštva, rituala, ceremonija, mitologije i raznih svečanosti - tim riječima možemo opisati antičko egipatsku religiju. To je bila kompleksna, složena i mistična religija koja se odvijala kroz riječi i djela faraona i vrhovnih svećenika.

Religiozni i duhovni svijet antičkog Egipta neprestano se ispreplitao sa svakodnevnim životom Egipćana. Obredi, ceremonije i rituali imali su veliki utjecaj na pojedinca u Egiptu.

---

[227]TOMORAD 2016: 4-5.
[228]TOMORAD 2009: 88-89; TOMORAD 2016: 224-225.
[229]TOMORAD 2009: 83-87; PARCAK 2010: 6; TOMORAD 2016: 223-225.
[230]TOMORAD 2016: 1, 4, 6.
[231]TOMORAD 2016: 6.
[232]BUNSON 1991: 12; TOMORAD 2016: 76.
[233]BUNSON 1991: 12
[234]BUNSON 1991:280; TOMORAD 2016: 6; *Encyclopedia Britannica* s.v. „Nome Ancient Egyptian government“. [https://www.britannica.com/topic/nome-ancient-Egyptian-government].
[235]BUNSON 1991: 280.
[236]BUNSON 1991: 361-363; TOMORAD 2016: 6.
[237]TOMORAD 2016: 6.

Život Egipćana bio je prožet zahvaljivanjem, štovanjem i pridonošenjem darova bogovima kroz različite ceremonije i obrede. Ceremonije možemo podijeliti u tri grupe: procesije i festivali, hramske ceremonije i pogrebne ceremonije.[238]

Egipatski hramovi bili su mjesta stvaranja, štovanja, posvećivanja i obreda, ali i mjesta koja su ukazivala na hijerarhiju unutar samoga kraljevstva. Arhitektura hrama imala je svoje značenje. Masivni zid izgrađen od adobe opeke[239] koji je ograđivao hram od okoline simbolizirao je sile kaosa, ali je predstavljao i prvu granu stvaranja.[240] Vanjski zid hrama i dvorišta simbolizirali su poraz tamnih sila.[241] Vanjski dio hrama i dvorišta bio je otvoren za javnost. Pristup hramu imali su samo pročišćeni svećenici, a oltarnoj prostoriji mogao je pristupiti samo najsvetiji od svećenika.[242] Pristup božanskom kipu imao je samo kralj i to samo na određene dane i svečanosti, a rituale je vodio kraljev podanik, najviši i najsvetiji svećenik.[243] Antičko egipatska religija pridaje veliki značaj zagrobnom životu, što uključuje i pogrebnu obrednu ceremoniju. Pogrebna ceremonija ovisila je o statusu pokojnika, a Egipćani su vjerovali kako su upravo te ceremonije omogućile pokojniku besmrtnost u zagrobnom životu. Generaliziranu sliku obredne ceremonije možemo otkriti pomoću zapisa na reljefima grobnica.[244] Ceremonije su se sastojale od određenih faza pripreme (kao što je mumificiranje tijela, a kasnije i prelazak preko Nila), izricanja određenih magičnih uroka i pokapanja pokojnika s pogrebnim darovima za koje se smatralo da su potrebni pokojniku u zagrobnom svijetu[245].

Tijekom života Egipćanin se morao pridržavati *ma'at*[246]principa, odnosno životne harmonije. Takav princip shvaćen je na način da sve što osoba u životu napravi ne utječe samo na njega nego i na tuđe živote, ali i na svemir. Zbog toga su ljudi smatrali kako se moraju oslanjati jedni na druge, poglavito kako bi uspostavili ravnotežu u svemiru, ali i kako bi udovoljili bogovima.[247] Ako se čovjek pridržavao takve harmonije, tada bi mu bilo osigurano blago suđenje u Ozirisovoj[248] sudnici.

[238]JOHNSTON 2004: 12.
[239]BRIER & HOBS 2008: 171.
[240]SHAFER &ARNOLD 2005: 5.
[241]WEST 1895: 52.
[242]SHAFER &ARNOLD 2005:5
[243]WEST 1895: 52.
[244]WEST 1895: 54.
[245]Više o životinjskim pogrebnim darovima u Egiptu može se pročitati na 47-48 stranici ovoga rada.
[246]*Britannica Encyclopedia* s.v. „Ancient Egyptian religion“. [https://www.britannica.com/topic/ancient-Egyptian-religion/Sources-and-limitations-of-ancient-and-modern-knowledge#ref559385].
[247]*Britannica Encyclopedia* s.v. „Ancient Egyptian religion“. [https://www.britannica.com/topic/ancient-Egyptian-religion/Sources-and-limitations-of-ancient-and-modern-knowledge#ref559385].
[248]Oziris, jedan od najstarijih Egipatskih bogova, gospodar mrtvih. Bog plodnosti i kralj uskrsnuća. *Britannica Encyclopedia* s.v. „Osiris – Egyptian god“. [https://www.britannica.com/topic/Osiris-Egyptian-god].

Bogovi u starom Egiptu viđeni su kao stvoritelji, čuvari reda, zaštitnici i iscjelitelji. Vjerovalo se kako su bogovi stvorili red i svijet iz kaosa i kako su ljudima dali najbolje od svega, prije svega zemlju na kojoj žive. Stoga ne čudi kako su antički Egipćani cijenili životinje te ih smatrali manifestacijom bogova.

4.4. ŽIVOTINJSKI SVIJET DREVNOG EGIPTA

Fauna u antičkom Egiptu bila je izrazito raznolika. Ona je uključivala slonove[249], lavove[250], gazele, antilope[251], leoparde[252], žirafe[253], divlju stoku, vukove i hijene[254], mungose[255], krokodile, zmije[256], ribe (jegulje,sabljarke)[257], čaplje[258], krave i bikove[259], ptice grabežljivice (sokol,orao)[260]. Mnoge životinje pronalazimo u zapisima antičkih pisaca poput Herodota i Diodora Sicilskog.Zbog ljudskog doseljavanja, razvoja poljodjelstva i stočarstva, lova i ribolova[261]određene životinjske vrste u Egiptu su izumrle, primjerice nilski konj.[262] Ostale vrste, primjerice majmune, pronalazimo kroz cijelo razdoblje egipatske povijesti. Najraniji spomen majmuna pronalazimo u gradu Maadi o. 3600. g. pr. Kr.[263] Poznato nam je kako su psi pripitomljeni u predinastijskom periodu[264], dok za pripitomljavanje mačaka ne može utvrditi točna datacija[265], no poznato nam je kako su psi pripitomljeni prije mačaka. Guske[266] su u Egiptu poznate od IV. dinastije za sove se saznaje tek oko 1500.g.pr.Kr.[267]O dugorogoj stoci znamo da je bila poznata još u predinastijskom razdoblju, stoka bez rogova poznata od XVIII. dinastije[268], dok je kratkorogasta stoka bila je prisutna, ali ne toliko često tijekom Starog kraljevstva koliko u kasnijim razdobljima, što je vidljivo i na raznim grobnim

[249]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 4-5.
[250]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 4-5.
[251]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 4-5.
[252]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 4-5.
[253]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 4-5.
[254]DIOD. I.83, 88; TOMORAD 2009: 79, 84; TOMORAD 2016: 4-5.
[255]DIOD. I.87; TOMORAD 2009: 79; TOMORAD 2016: 4-5.
[256]HDT. II.74; TOMORAD 2009: 79; TOMORAD 2016: 4-5.
[257]HDT. II.72, 93; DIOD. I.87; TOMORAD 2009: 79; TOMORAD 2016: 4-5.
[258]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 4-5.
[259]DIOD. I., 87; TOMORAD 2009: 79; TOMORAD 2016: 4-5.
[260]DIOD. I., 87; TOMORAD 2009: 79; PARCAK 2010:11; TOMORAD 2016: 4-5.
[261]PARCAK 2010:11.
[262]HDT. II.71; TOMORAD 2009: 79; PARCAK 2010:11; TOMORAD 2016: 4-5.
[263]PARCAK 2010:11.
[264]PARCAK 2010:11.
[265]PARCAK 2010:11.
[266]HDT. II.72; TOMORAD 2009: 79; TOMORAD 2016: 4-5.
[267]PARCAK 2010:11.
[268]PARCAK 2010:11.

scenama. Kada govorimo o ovcama, one se mogu naći u arheološkim zapisima od neolita pa sve do današnjeg modernog Egipta. Također, treba napomenuti kako su koze[269] bile izrazito malobrojne tijekom Srednjeg kraljevstva.[270] Svinje, konji i mazge prisutni su od II. međurazdoblja.[271] Deve su i danas zastupljene u Egiptu, no njihove tragove pronalazimo tek u prvom tisućljeću prije Krista.[272] Kada govorimo o egzotičnim životinjama, treba napomenuti kako su Egipćani gajili veliku ljubav prema egzotičnom. Zbog toga su u svoju zemlju dovodili životinje čije je prirodno stanište bilo daleko od Egipta. Majmuni, žirafe i leopardi dovođeni su iz južne Afrike za užitak bogatih i slavnih Egipćana.[273] Dovedene životinje držane su kao ljubimici u zoološkim vrtovima faraonskih palača.Takav primjer pronalazimo u poznatome botaničkom vrtu Tutmosisa III. u Karnaku[274] i zoološkom vrtu Ptolomeja II. u Aleksandriji.[275]

Životinje kao ljubimci nisu neobična pojava. Poznato je kako su Egipćani od najranijih početaka držali životinje poput gazela[276] i mladunčadi medvjeda,[277] da bi u konačnici shvatili da neke životinje i nisu pogodne za ljubimce. Kasnije su Egipćani počeli držali tradicionalnije životinje, poput psa[278] i mačke.[279] Poznato je kako su psi, a pogotovo pasmine poput hrtova (saluki tip pasmine) i kratkonogih terijara, bile veoma zastupljene u doba Srednjeg kraljevstva (2040.-1640. g. pr. Kr.).[280] Popularnost psa kao ljubimca izblijedila je između vremena Srednjeg kraljevstva pa sve do Novog kraljevstva (1550.–1070. g. pr. Kr.),[281] No nakon dolaska kraljice Hatšepsut popularnost psa kao kućnog ljubimca povratila je svoj stari sjaj.[282] Mnogi su Egipćani pse i mačke držali u kućanstvu kao što ih mnogi drže i danas. Njihova veza s ljubimcima bila je snažna, iako ne toliko za života koliko u smrti. Ljubimci su često bili mumificirani i sačuvani za zagrobni život, što ćemo na sljedećim stranicama detaljnije obraditi.

[269]DIOD. I. 88; TOMORAD 2009: 79; TOMORAD 2016: 223-225.
[270]PARCAK 2010:11.
[271]PARCAK 2010:11.
[272]PARCAK 2010:11.
[273]RUIZ 2001: 80-81
[274]PARCAK 2010:11.
[275]MULVANEY 2011: 131.
[276]IKRAM 2006: 18; PECK 2013: 178.
[277]MULVANEY 2011:131.
[278]DIOD. I.87-88; BUNSON 1991: 103.
[279]HDT. II.66-67; PECK 2013: 178.
[280]BUNSON 1991: 103.
[281]BUNSON 1991: 103.
[282]BUNSON 1991: 103.

4.5. LOV U EGIPTU

Kada se radi o životinjama ne smije se zanemariti aspekt lova i ribolova. Lov i ribolov mijenjao se kroz razvoj Egipta. U počecima su preddinastijski lovci lovili iz potrebe za hranom da bi kasnije lov postao način zabave, osobito za pripadnike egipatske elite.[283]

U egipatskom neolitiku lov i ribolov bila su aktivna i za život važna zanimanja, i to poglavito zbog prehrane, to jest zbog osnovne prehrambene namirnice, a to je meso.[284] Najraniji prikazi lova na životinje su crtež na kamenu iz Sayale u Nubiji (datiran 5000. g. pr. Kr.)[285] i prikaz lova na tanjuru iz perioda Nagada I. (datiran oko 4000.–3500. g. pr. Kr.).[286] Na crtežu iz Sayale pronalazimo prikaz lovaca koji uz pomoć luka, strijele i koplja love divlje životinje karakteristične za tropske krajeve.[287] Na prikazu s tanjura pronalazimo stiliziranu scenu Egipćana koji harpunom ili kopljem lovi nilskog konja i krokodila.[288] Rasprostranjenost predinastijskih prikaza lova i ribolova nije upitna. Pronađeni prikazi na posuđu, noževima (popularno ukrašavanje drški noževa izrađenih od slonovače[289]), maljevima, ali i najpoznatiji prikaz predinastijskog lova dolaze nam iz Grobnice 100 kod mjesta Hierakonpola.[290] Jedna od prvih obojenih grobnica pruža nam uvid u pogrebnu povorku okruženu nizom scena lova na životinje, kako na divlje i veće tako i na manje i slabije. Također, tamo pronalazimo i prikaz lovačkog psa što dovodi do zaključka kako psi nisu upotrebljavani samo kao ljubimci nego također i kao pratnja u lovu.[291]

Postupnim formiranjem staroegipatske države za vrijeme Nagada II. dolazi do razdoblja u kojem lov gubi na značenju, a u prvi plan prelazi stočarstvo i poljoprivreda.[292] Prikazi iz toga razdoblja i dalje sadrže scene lova, primjerice, lov se prikazuje na raznim paletama[293] poput palete iz Hierakonpola i palete Bojnog polja iz Abidosa.[294] Paleta Bojnog polja iz Abidosa važna nam je zbog činjenice kako se tamo po prvi puta prikazuje lov na lavove.[295] S

[283]TOMORAD 2009: 79; TOMORAD 2016: 223-225.
[284]PECK 2013: 106,178; TOMORAD 2009: 83;TOMORAD 2016: 223-225.
[285]TOMORAD 2009: 83; TOMORAD 2016: 223-225.
[286]TOMORAD 2009: 83; TOMORAD 2016: 223-225.
[287]TOMORAD 2009: 83; TOMORAD 2016: 223-225.
[288]TOMORAD 2009: 83; TOMORAD 2016: 223-225.
[289]PARCAK 2010:11; TOMORAD 2009: 83; TOMORAD 2016: 223-225.
[290]TOMORAD 2009: 83-84;KOEHLER 2010: 37;PECK 2013:172; TOMORAD 2016: 223-225.
[291]TOMORAD 2009: 84;PECK 2013:172;TOMORAD 2016: 223-225.
[292]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 223-225.
[293]KOEHLER 2010: 37.
[294]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 223-225.
[295]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 223-225.

vremenom lov postaje sport kojim se bave isključivo viši slojevi radi zabave.[296] Od oko 3000. g. pr. Kr. lov radi hrane prestaje, a lov radi zabave počinje.[297] Faraoni i njihovi službenici voljeli su lov, a ponajviše lov na lavove. Tako saznajemo kako je Amenhotep III. u svojim lovnim zabavama usmrtio sveukupno 102 lava u rasponu od 10 godina.[298] Također, poznato nam je kako su Ptolomej II. i Ptolomej IV. voljeli organizirati lovačke ekspedicije na slonove,[299] a lov na slonove volio je i Tuthmosis III.[300]Iako su faraoni voljeli lov na lavove, nije rijetkost pronaći zapise o tome kako su neki lavovi bili pripitomljeni te korišteni u lovu kao pratnja faraonima (Ramzes II. i Ramzes III.), a ne kao lovina.[301]

Kroz cijelu povijest Egipta lovci su bili posebna skupina u egipatskom društvu. Iako se tijekom vremena Egipat mijenjao, zadaća lovaca bila je uvijek ista, a ona je bila lov na životinje. Od lova zbog preživljavanja do lova za zabavu, može se reći kako su lovci kroz sva razdoblja Egipta bili izrazito traženi. U razdoblju kada lov postaje zabava, uvriježila se praksa da elita zapošljava brojne dobro obučene lovce radi pratnje u lovu.[302] Lovci su bili stalni zaposlenici kod obitelji visokog statusa ili su živjeli od ulova za koje su dobivali naknadu za svoj doprinos u lovu.[303] Često su imali lovačkog psa kao pratnju u lovu, a izrađivali su i vlastita oružja.[304] Uz lovce treba spomenuti i skupinu koja se bavila ribolovom, uzgojem riba i lovom na ptice. Ribolov i lov na ptice bili su omiljena zabava elita[305] što možemo i vidjeti na raznim prikazima poput prikaza iz grobnice u Menni kod Thebe.[306] Životopisni i gotovo zrcalni crtež u grobnici prikazuje obitelj visokog sloja kako lovi ribe i ptice.[307] Osim lova na ribe, popularan je bio i uzgoj ribe, posebice zbog toga što je riba bila jedna od glavnih prehrambenih namirnica u antičkom Egiptu.[308]Uzgoj ribe bio je dobro organiziran, postojale su farme i uzgajališta od kojih je većina bila smještena u Fajumu.[309] Od lova velikih i divljih životinja poput lavova pa sve do lova malih i gotovo bespomoćnih životinja- lov je bio sastavni dio života svih pripadnika egipatskog naroda. Pučani su lovili radi potrebe za prehrambenom namirnicom, a elita radi zabave. Osim puke zabave lov je često bio i

[296]RUIZ 2001:64; TOMORAD 2009: 84; PECK 2013:171; TOMORAD 2016: 223-225.
[297]TOMORAD 2009: 84; TOMORAD 2016: 223-225.
[298]RUIZ 2001: 64,134.
[299]VANDORPE 2010: 171
[300]BUNSON 1991: 25
[301]RUIZ 2001: 64,134.
[302]TOMORAD 2009: 82; TOMORAD 2016: 223-225.
[303]TOMORAD 2009: 82; TOMORAD 2016: 223-225.
[304]TOMORAD 2009: 82; TOMORAD 2016: 223-225.
[305]RUIZ 2001: 64; TOMORAD 2009: 83; TOMORAD 2016: 223-225.
[306]RIGGS 2014: 83-84.
[307]RIGGS 2014: 83-84.
[308]DAVID 1999: 228; TOMORAD 2009: 82; TOMORAD 2016: 223-225.
[309]DAVID 1999: 228.

inspiracija mnogim umjetničkim djelima staroga Egipta. Stoga, lov i ribolov treba smatrati umijećem koje nam daje uvid u svakodnevni život antičkih Egipćana.

4.8. ŽIVOTINJE U EGIPATSKOJ RELIGIJI

Kao što je već navedeno, Egipćani su bili veliki ljubitelji životinja, toliki da se njihova ljubav pretočila i u religijski svijet. Upravo tu tvrdnju nalazimo i u Herodotovu djelu *Povijest: „Iako Egipat graniči s Libijom, ipak nije posebno bogat životinjama. Sve životinje koje ondje žive smatraju se svetima, i one koje su ljudima domaće, i one koje to nisu.“*[310] Egipćanima su životinje bile esencija vjere. Oni su vjerovali da životinje služe bogovima kao nosioci njihovih duša te da kanaliziraju moći bogova za dobro, ali i za zlo.Prema egipatskim vjerovanjima životinje su vladale od početka svijeta. Zanimljivo je i da su pripitomljene životinje pronašle put u mit i religiju. Takvo što i ne iznenađuje s obzirom na to da su bile izvor hrane, društva, ali i radne snage.

4.8.1. BIK APIS BOGA PTAHA

Iz nekog razloga neka stvorenja bila su izdvojena od drugih životinja i može se reći da su predstavljala višu klasu životinja.[311] Primjerice, grobnica Ptah u Memphisu[312] svjedoči nam da su određene životinje bile povlaštene, tj. da su imale veliku važnosti moć. Navedena grobnica bila je posljednje počivalište bika, odnosno manifestacije boga Ptaha, kreatora Memphisa.[313] Samo je jedan bikod svih bikova u zemlji odabran da bude Apisov predstavnik. Odabrani bik morao je imati određen izgled: *„...crno tele s bijelim dijamantnim pramenom na čelu“.*[314] Vjerovalo se kako je Apis sin boga Ptaha i svete krave, božice Izide, koja je rodila Apisa nakon što ju je bljesak munje oplodio.[315] Naravno, Egipćani nisu smatrali kako su sve životinjske vrste božanske, već su samo odabrane mogle imati mjesto u hramu. Često se moglo vidjeti kako je jedan bik imao veličanstveni život u hramu, dok su drugi bikovi viđeni isključivo kao radna snaga i hrana. Tijekom svog života odabrani bik živio je raskošnim životom u hramu, a nakon smrti bio je oplakivan od nacije, no tek nakon specifične

[310]HDT.II.65.
[311]ERMAN 2011: 22.
[312]ERMAN 2011: 22,170.
[313]HART 2005: 29; REMPLER 2010: 19.
[314]HART 2005: 29; REMPLER 2010: 20.
[315]HDT. II.28; HART 2005: 29; REMPLER 2010: 20.

ceremonije.[316] Često su se kraljevi nakon smrti božanskoga bika hranili njegovim tijelom. Razlog tome bila je misao kako su se na taj način prenosile božanske moći. S obzirom na to da se radilo o starom biku čije meso i nije imalo mekoću, takav obrok i nije bio najbolji. Egipatski kraljevi većinom su imali izrazito loše zube s bolnim infekcijama korijena zuba i zubnog mesa, zbog čega su na ovakvu ceremoniju hranjena mesom božanskih životinja gledali kao na božansku kušnju.[317]

4.8.2. KROKODIL BOGA SOBEKA

Antički Egipćani štovali su božanske manifestacije u životinjama kojima su se divili, ali i u životinjama kojih su se bojali. Takva je životinja bio i krokodil - životinja koja je zbog svoje silovite snage bila strah i trepet na obalama, ali i u rijeci Nila. Krokodili su bili životinje štovane od Egipćana, iako je njihov ugriz za čovjeka značio vjerojatnu smrt. S obzirom na to da su određene životinje predstavljale određene bogove, i krokodil je predstavljao Sobeka, boga plodnosti.[318] Taj je bog često prikazivan ili kao cjeloviti krokodil ili kao antropomorfno biće s krokodilskom glavom.[319] Kanalizirajući boga Sobeka kroz tijelo smrtonosnog krokodila Egipćani su vjerovali kako strah mogu pretvoriti u nešto korisno. Budući da je krokodil u stvarnom životu mogao pronaći, zgrabiti i povući plijen u dubinu vode, Egipćani su razvili vjerovanje prema kojem će bog Sobek, ako se od njega zatraži pomoć, pomoći molitelju pronaći izgubljeno.[320] Bog Sobek jedan je od najimpresivnijih bogova u smislu veličine. Također, krokodile vežemo uz Sobeka zbog povezanosti sa suncem. Naime, Sobek je prikazivan kako nosi životinjske rogove i sunčev disk kao krunu te ga se izričito povezuje s bogom Ra,[321] a često ga se zove i Sobek-Re.[322] Sobek je povezan sa suncem na isti način kao i krokodili. Oni se mogu satima kupati u suncu, ali također mogu zaroniti u velike dubine. Takvo ponašanje povezano je s idejom zalaska sunca na kraju dana i izlaska na početku dana. Poznato je da su bogovi imali dvije strane, dobru i lošu, te se kroz kult vjerovalo kako će bogovi biti milostivi ako se bude poštivala i ta *'opasna'* strana, tj. upravo ta smrtonosna strana kakva se može pronaći kod određenih životinja.

[316]HART 2005: 29; REMPLER 2010:20.
[317]RUBIN 2008: 279.
[318]HART 2005: 148, PAGE & BILES 2011: 52.
[319]HART 2005: 148.
[320]PAGE & BILES 2011: 52.
[321]Ra: bog sunca i bog stvoritelj. *Encyclopedia Britannica*s.v. „Re-Egyptian God“. [https://www.britannica.com/topic/Re].
[322]REMLER 2010: 180.

4.8.3. NILSKI KONJ BOŽICE TAWERET

Nilski konj smrtonosan je za ljude u Egiptu. Uz krokodila on je bio druga opasna životinja koju su Egipćani štovali: *„Vodeni su konji sveti u okrugu Papremije, dok za ostale Egipćane oni nisu sveti.“*[323]. Vjerovalo se kako je božica Taweret utjelovila tijelo ženskog nilskog konja. Božica Taweret bila je zaštitnica rodilja i rađanja.[324] Božica je utjelovljena u nilskom konju zbog specifičnog oblika te životinje. Nilski konjevi velikog su tijela s trbuhom koji često podsjeća na trudnički trbuh. Drugi razlog zbog kojeg su ženski nilski konji smatrani manifestacijom božice Taweret jest zato što su ženke nilskih konjeva bile izrazito zaštitnički nastrojene prema svojim mladuncima, do te mjere da su ih Egipćani cijenili zbog izrazitih majčinskih vještina. Da je Taweret bila zaštitnica rodilja i poroda saznajemo iz zapisa s nekoliko amuleta koji ukazuju na molitve pisane kako bi pomogle trudnicama, osobito za vrijeme poroda.[325] S obzirom na to da je za antičke Egipćane prvih pet godina života bilo najopasnije doba zbog velike smrtnosti dojenčadi, ovo božanstvo imalo je veliku važnost kod egipatskih majki.[326]

4.8.4. LAVICA BOŽICE SEKHMET

Iako je većina bogova bila zaštitnički nastrojena prem ljudima, oni se nisu uvijek mogli oslanjati na bogove da ih zaštite. Primjer toga nalazimo u božici Sekhmet koja je prikazana u tijelu lavice. Ta božica rata i destrukcije rođena iz oka boga Ra kako bi kaznila čovječanstvo zbog nepoštovanja boga Ra.[327] Prema mitu o kraju Raove vladavine na zemlji Sekhmet je pokušala uništiti smrtnike zbog nepoštivanja njenog oca. Kako njena želja za krvlju nije slabjela, tako je Ra odlučio stati na kraj njenom uništavanju. Ra je odlučio pivo obojati crvenom bojom kako bi ličilo na krv. Sekhmet je pivo popila misleći kako pije krv pri čemu se napila, a kada se otrijeznila zaboravila je na želju za uništenjem cijelog čovječanstva.[328] U čast božici i mitu održavali su se festivali gdje se pilo crveno pivo, a

[323]HDT. II.71.
[324]SAX 2001: 156.
[325]SAX 2001: 156.
[326]RUIZ 2001: 15.
[327]RUIZ 2001: 117; HART 2005: 138.
[328]HART 2005: 139, 188-189.

festival je često završavao prekomjernim konzumiranjem alkohola.[329] Odgovor na pitanje zašto je lavica prikazana kao božica Sekhmet možemo pronaći u ljubavi Egipćana prema prirodi. Egipćani su kao pravi ljubitelji i promatrači prirode primijetili kako lavice u čoporu rade većinu poslova, a lav je taj koji sjedi i uživa u plodovima rada ženke. Agresija i vještost u lovu postale su vještine povezane s moćnom božicom Sekhmet. Zbog toga je ovo božanstvo ženskog porijekla, iako stručnjaci često tvrde kako je Sekhmet muški lav, a ne lavica. Egipćani su kod božice Sekhmet štovali fizičko herojstvo,[330] a obraćali su joj se u vrijeme nevolje, očaja i bolesti.[331] Za vrijeme Amenhotepa III. (prva polovica 14. st. pr. Kr.) podignuto je na stotine statua u čast božice Sekhmet.[332] Neke teorije tvrde kako je to bilo doba mnogih bolesti zbog čega je faraon naredio da se podignu statue radi zaštite naroda. Takva tvrdnja ukazuje na to da se na Sekhmet gledalo kao na iscjeliteljicu koja je liječila bolesti.[333]Iako motiv mužjaka lava nije bio prisutan u kontekstu božice Sekhmet, on je bio prisutan u kontekstu kraljeva. Zbog svoje moći, snage i ponosa često ga možemo vidjeti u staroegipatskoj ikonografiji gdje se koristio kao prikaz samoga vladara.[334]

4.8.5. MANIFESTACIJEBOGA THOTA

Sveti ibis još je jedna sveta životinja, a njegov dug zakrivljen kljun korišten za traženje plijena u mulju postao je poznati simbol u egipatskoj umjetnosti. Zapis Plutarha daje nam zanimljiv opis ibisa: *„Ibis uništava reptile čiji je ugriz smrtonosan. To je životinja koja nam je prva ukazala na ljekovito djelovanje klistira. Najsavjesniji među svećenicima u ritualima očišćenja koriste vodu u kojoj je ibis ugasio žeđ budući da on ne pije nezdravu vodu niti joj se približava. Njegove razdvojene noge i kljun zatvaraju jednostraničan trokut. Raznolikost i kombinacija njegova crnog i bijelog perja podsjeća na mjesec u trećoj četvrtini."*[335]Jedna osobina koja je izdvojila ovu životinju od drugih jest sposobnost da jede zmije, životinje kojih su se ljudi veoma bojali. Poznato nam je da se ubijanje ibisa izrazito kažnjavalo: *„Ako netko ubije ibisa ili sokola bilo namjerno bilo nenamjerno, obavezno se*

[329]ASSMANN 2001: 155; HART 2005: 139.
[330]HART 2005: 139.
[331]RUIZ 2001: 117.
[332]HART 2005: 138.
[333]HART 2005: 138.
[334]Primjer toga možemo pronaći u hramu u Karnaku koji prikazuje plitki reljef lava koji predstavlja kralja. LUBERTO 2013: 89.
[335]PLUT.*De Is et Os.* 75.

kažnjava smrću".[336] Zmije su također smatrane svetim životinjama[337] i sposobnost ibisa da jede zmije značila je da se radi o božanstvu višega reda. Sveti ibis predstavljao je manifestaciju boga Totha, boga mudrosti, magije i pisanja.[338] Ibis je prikazan kao ptica s dugim i zakrivljenim kljunom koji liči peru za pisanje, što ga vezuje s Thotom.

Bog pisanja i znanosti Thot također je povezan i sa životinjom naziva pavijan.[339]Kult štovanja Totha smješten je u Hermopolisu. Na tisuće mumificiranih životinja ibisa i pavijana pronađenih u blizini nekropole Tune el-Gabel potkrepljuju gore navedenu tvrdnju.[340]Thot je često prikazivan kao čovjek s glavom ibisa[341] ili kao sjedeći pavijan s lunarnim diskom na glavi ili bez njega.[342]

Thot je bio jedan od najvažnijih bogova Egipta, a vjerovalo se kako se sam stvorio ili je rođen iz sjemena koje je Horus smjestio na Setovo čelo. Kao sin božanstva koje je predstavljalo red (Horus) te božanstva koje je predstavljalo kaos (Set), on je bio bog božanske ravnoteže. Zajedno s Ozirisom odlučivao je o duši pokojnika, a duše koje su se pribojavale prolaska kroz suđenje poticane su da zazovu Thota za pomoć.[343] Štovanje Thota započelo je najvjerojatnije u preddinastijskom periodu, a nastavljeno je kroz ptolomejski period pa sve do zadnje dinastijske ere Egipta, čineći Thota jednim od najdugovječnijih štovanih božanstava.[344]

Pitanje koje se postavlja samo od sebe je jesu li majmuni bili niža reprezentacija boga Thota i time manje vrjedni. Izgleda kako je odgovor na to negativan. Pavijani boga Totha smatrani su najmudrijim bićima te se vjerovalo kako su mogli ostvariti izravne veze s bogom.[345] Ideja koja stoji iza takvog razmišljanja vuče svoje korijene iz promatranja antičkih Egipćana. Budući da su se pavijani često kupali u zrakama sunca, Egipćani su vjerovali kako je to način na koji oni komuniciraju s Thotom, zbog čega su nekada prikazivani s lunarnim suncem iznad glave.[346]

---

[336]HDT. II.65.
[337]RUIZ 2001: 131.
[338]HART 2005: 156.
[339]HART 2005: 156.
[340]WILKINSON 2003: 217.
[341]Prikaz na papirusu datiranom oko 950. g.pr. Kr. prikazuje Thota u antropomorfnom obliku s glavom ibisa. Papirus se trenutačno nalazi u Britanskom muzeju Velike Britanije. Enciklopedia Britannica: Thoh [https://www.britannica.com/topic/Thoth]; *The British Museum* s.v.„The Greenfield Papyrus" *[http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=114900&partId=1*].
[342]*The British Museum*s.v. „Baboon figure". [http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=1190941001&objectid=462550].
[343]PETRIE 2016: 37.
[344]PETRIE 2016: 37.
[345]PETRIE 2016: 37.
[346]PETRIE 2016: 37.

Bez obzira na veliko štovanje tih životinja, upravo ta vrsta izumrla je u Egiptu. Moguće je da su pavijani osuđeni na izumiranje upravo zbog vjerovanja o izravnoj vezi s bogom Thotom.[347] Izumiranje se desilo zbog masovnog mumificiranja tih životinja, odnosno uzgoja samo radi žrtvovanja bogu Tothu i u konačnici mumificiranja.[348]

4.8.6. MANIFESTACIJA BOGA SETHA

Kako je egipatski svijet podijeljen na Gornji i Donji Egipat tako su vjerovanja Egipćana bila podijeljena. Primjerice,južni Egipat bio je okupan Nilom i bogat, a samo par kilometara dalje od rijeke vladala je pustinja. Egipatsko društvo bilo je društvo reda i kontrole. Smatrali su se jednima s prirodom prezirali su kaos. Uzastupno pomicanje pijeska koji je zatrpavao njihove hramove i zgrade pripisano je tamnom bogu podzemlja Sethu, ubojici, ali i zaštitniku Gornjeg Egipta te pustinje.[349] Neke bogove teže je razumjeti, baš poput Setha, boga pustinje, nepoznatog i kaotičnih sila. Seth je kompleksno božanstvo jer nismo u mogućnosti dokučiti koja ga životinja predstavlja. On je kombinacija životinja. Nekada se prikazivao kao kombinacija psa, nekad vepra s glavom magarca,[350] a nekad sa šiljastom njuškom, visokim pravokutnim ušima i tijelom psa.[351] Bilo koja životinja koja je uspjela preživjeti u Sethovoj kraljevini smatrana je zastrašujućom i neprirodnom. Životinja koja je najviše tjerala strah u kosti bila je kobra. Njezin upečatljiv oblik učestao je u umjetnosti i religiji. Za kobre se smatralo kako imaju božanske moći. Kreću se neobično, mijenjaju kožu i postaju ponovo 'rođene'. Imaju nevjerojatnu moć izbacivanja otrova kako bi onesposobile plijen. Korištene su od strane faraona koji su često koristili simboliku zmija poput nošenja njenog oblika na kruni.[352] Egipćani bi koristili njihove figure napravljene od gline kako bi tjerali demone tame, ali i noćne more. Idea je bila da se u svaki kutak sobe stavi figurica kobre i time spriječiti ulazak svih negativnih entiteta koji bi napadali u vrijeme kada je čovjek najranjiviji, a to je u snu.[353]

[347]MERRILL 2012: 253.
[348]BARD 2015: 304.
[349]HART 2005: 143-144; RUIZ 2001:132.
[350]RUIZ 2001: 118.
[351]PAGEBILES 2011: 76.
[352]RUIZ 2001: 16.
[353]RUIZ 2001: 171.

4.8.7. MANIFESTACIJA BOGA ANUBISA I BOŽICE AMMIT

Strah je vladao u pustinji, pogotovo strah od smrti. Za šakale[354] se vjerovalo da su pljačkaši grobova,[355] a povezivalo ih se s mrtvim tijelima te su postali sinonim za boga zaduženog za mumificiranje, boga zvanog Anubis.[356] On je bio vrhovni balzamer,[357] ali i pas čuvar.[358] Sve životinje koje su ličile na psa bile su povezane s moći boga Anubisa.[359] Prikazan je kao čuvar grobnica i groblja, s izgledom crnog šakala ili izgledom čovjeka s glavom šakala ili psa.[360] Anubis je dovodio dušu pokojnika u Ozirisovu sudnicu gdje je srce pokojnika stavljeno na vagu.[361] S jedne strane stavljeno je pero istine, a s druge strane pokojnikovo srce. Za srce se smatralo kako je ono sjedište inteligencije i memorije.[362] Ako je pokojnik bio dobar čovjek, tada bi obje strane bile jednake i pokojnikova duša mogla je nastaviti dalje u zagrobni svijet.[363] Postojale su određene stvari koje je pokojnik mogao napraviti kako bi pomogao svojoj duši u putovanju nakon smrti. Knjiga mrtvih sadrži informacije koje su pokojniku potrebne kako bi uspješno dospio u sljedeći život, poput imena i osobina čuvara određenih ulaza i popisa 42 negativne ispovijesti.[364] Popis je sadržavao listu stvari koje pokojnik nije smio učinio za vrijeme života, primjerice, ukrasti stoku, ubiti čovjeka, uzrokovati tugu drugome, masturbirati, uzrokovati bol drugome itd.[365] Ovdje je važno spomenuti i postojanje božice Ammit čije ime znači *'Gutačica',* a koja je bila sastavljena od triju najstrašnijih životinja u Egiptu.[366] Pozadina joj je bila preuzeta od nilskog konja, glava od krokodila, a noge i dio tijela bili su tijelo lavice. Ako srce pokojnika nije bilo jednako peru istine, ona je bila tu kako bi ga progutala.[367]

[354]RUIZ 2001: 16.
[355]RUIZ 2001: 16.
[356]HART 2005: 25.
[357]HART 2005: 27.
[358]HART 2005: 25.
[359]BUNSON 1991: 42.
[360]BUNSON 1991: 42.
[361]HART 2005: 27.
[362]BUNSON 1991:163.
[363]HART 2005: 27.
[364]ASSMANN 2015: 48.
[365]ASSMANN 2015: 48.
[366]ARMOUR 2001:142.
[367]SHROTER 2009: 56.

4.8.8. MANIFESTACIJA BOGA HORUSA

Horus je povezan s pticama grabežljivicama. Iako njegovu božansku životinju često tumače kao sokola, istina je da je Horus sastavljen od različitih ptica grabežljivica. Možemo reći kako je Horusova božanska životinja zapravo supersokol.[368] Sastavljen je od sokolovih očiju i orlovog perja. Super sokol kao bog Sunca leti visoko i ima odličan vid te vidi stvari izdaleka.[369] Horus je bog neba i sin je Ozirisa i Isis. Horus je bio povezan i s podzemljem kroz njegova četiri sina.[370] Sinovi su predstavljali strane kompasa, a bili su zaštićeni od drugih bogova. Također, sinovi su bili zaštitnici vitalnih organa pokojnika što ih je i spajalo s podzemljem. Prvi sin bio je Duamutef, zaštitnik trbuha, predstavljao je istok i bio je zaštićen od strane Neith.[371] Duamutef je bio prikazan kao šakal, a katkad i kao čovjek s glavom šakala.[372] Prikaz Duamutefa možemo pronaći u Egipatskom muzeju u Kairu. Na poklopcu kanopske škrinje nalazi se scena u kojoj je bog Duamutef prikazan u tijelu čovjeka s glavom šakala, a stoji nasuprot njegove zaštitnice Neith.[373]Drugi sin zvao se Hapy i bio je prikazan kao pavijan te je bio zaštitnik pluća. Hapi je predstavljao sjever, a štitila ga je božica Neftida.[374] Treći sin imao je antropomorfni oblik, štitio je jetra i predstavljao je jug. Zvao se Imset, a štitila ga je božica Isis.[375] Zadnji sin, Qebehsenuef, bio je prikazan kao sokol, štitio je crijeva, predstavljao je zapad, a štitila ga je božica Selket.[376] Najpoznatiji prikaz Horusovih sinova i njihovih zaštitnica jest artefakt pronađen u Tutankamonovoj grobnici. Alabasterski artefakt prikazuje Izidu, Neith, Neftidu i Selket te njihove štićenike koji su prikazani kao mumificirane osobe s glavama životinja koje ih predstavljaju.[377] Na taj način povezan sa smrću, Horus je bio poznat kao prijatelj mrtvih. Često je zazivan na sprovodima radi zaštite i usmjerenja, kako za mrtve, tako i za preživjele.

[368]RUIZ A. 2001: 111.
[369]RUIZ A. 2001: 111-112.
[370]Duamutef, Hapi, Imeset, Qebehsenuef. PINCH 2002: 204.
[371]Neith zaštitnica grada Saisa. *Encyclopedia Britannica* s.v.„Neith - Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Neith].
[372]RUIZ 2001: 111.
[373]DUQUESNE 2007: 41.
[374]Neftidaje božica koja je većinom bila prikazana kao žena iako je imala mnoga obličja. Predstavljala je smrt i raspadanje, a asocirana je s tamom. ARMOUR 2001: 38 .
[375]Jedna od najvažnijih božanstava Egipta. Njezin kult štovanja proširio se kroz Rimsko Carstvo, a štovana je sve od Engleske do Afganistana. *Encyclopedia Britannica* s.v. „Isis - Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Isis-Egyptian-goddess].
[376]Selket: božica mrtvih. Njen životinjski simbol bio je škorpion. Štovana je kao božica podzemlja koja je štitila kanopske vaze u kojima su se nalazila crijeva pokojnika. *Encyclopedia Britannica*s.v. „Selket - Egyptian goddess“.[https://www.britannica.com/topic/Selket].
[377]REMLER 2010: 65.

4.8.9. MANIFESTACIJA BOŽICE HATOR

Egipatska božica Hator često je prikazivana antropomorfno, s glavom i ušima krave, ili u cjelovitom zoomorfnom obliku, to jest u liku krave. Za Hator se vjerovalo kako je majka boga sunca Ra.[378] Njeno ime u prijevodu znači 'hram Horusa'. Poznata je kao zaštitnica radosti, proslave, ljubavi i žena te se često povezuje s rimskom božicom Afroditom, ali i s grčkom božicom Venerom.[379] Hator je bila izrazito povezana s majčinstvom, a njezin kult štovanja potječe iz ranih dinastijskih vremena, oko 3. tisućljeća pr. Kr. Njezin kult štovanja bio je toliko popularan da su žene često žudjele za asimilacijom s Hator u zagrobnom svijetu.[380]

4.8.10. MANIFESTACIJA BOŽICE BASTET

Mačke su bile manifestacija božice Bastet. Bastet je bila božica doma, domaćinstva, zaštitnica ženskih tajni, mačaka, plodnosti i porođaja. Njen raniji prikaz do oko 1000. g. pr. Kr. prikazuje Bastet u zoomorfnom obliku, i to obliku lava, no nakon 1000. g. pr. Kr.ona se počinje prikazivati kao mačka.[381] Kao kći boga Ra, bila je povezana s gnjevom koji je svojstven Raovom oku i koji služi kao instrument osvete. Pretpostavlja se da je to razlog zašto je u početku bila prikazana kao lav, no tijekom vremena, kako bi se ublažila njena zlobna strana prirode, počela se prikazivati u obliku mačke. U kasnijim razdobljima ona je postala miroljubivo stvorenje, uništavajući samo štetne stvari, a za razliku od lavlje naravi, njenoj mačjoj naravi moglo se prići. Njena zlobna i agresivna strana može se pronaći u razim zapisima gdje se opisuju faraoni u bitci: *„...u dinastiji XVIII, neprijatelji Amenhotepa II bili su pogubljeni poput žrtava božice Bastet...“*[382] Najvažnije središte Bastetinog kulta bilo je mjesto Bubastis. Zapise o festivalima koji su održavani u čast Bastet možemo pronaći i kod antičkog pisca Herodota. Herodot naziva Bastet imenom Artemidi, a festival opisuje ovako: *„A kad stignu u Bubastiju, započinju svetkovinu prinošenjem velikih žrtava, i više se vina od grožđa potroši na toj svečanosti nego u cijelom ostatku godine. Kako tamošnji stanovnici*

[378]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Hathor – Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Hathor-Egyptian-goddess].
[379]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Hathor – Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Hathor-Egyptian-goddess].
[380]*Encyclopedia Britannica* s.v. „Hathor – Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Hathor-Egyptian-goddess].
[381]HART 2005: 46.
[382]HART 2005: 46.

kažu, okupi se ondje oko sedamsto tisuća muškaraca i žena, a da se djeca i ne broje.“[383] Razna groblja mačaka iskopana su ne samo u Bubastiju nego i na drugim nalazištima niz rijeku Nil, primjerice u Sakari te na nekropoli u Memfisu, što ukazuje na vrlo bitan kult štovanja.[384]

Što se tiče samih mačaka, za njihovo pripitomljavanje poznato nam je samo da se desilo u preddinastijskom dobu. Također, poznato nam je kako su mačke korištene u lovu u jednakoj količini u kojoj se u današnje vrijeme koriste psi. Prikaz mačaka ne možemo pronaći u grobnicama sve do Srednjeg kraljevstva, a njihova popularnost uzdigla se u Novom kraljevstvu. Mačke su tijekom Novog kraljevstva prikazane kako sjede do stolice ili u krilu pokojnika. One su također bile prisutne i u knjigama za snove. Primjerice na Satiričkom papirusu korištene su radi ironičnih efekata.[385] U pogrebnim ritualima svećenici su upozoravali da se u podzemlju pokojnici štite od demona nalik mačkama.[386] Zbog važnosti kulta Bastet, ali i korisnosti mačaka u egipatskom društvu, ubojstvo mačke kažnjavalo bi se smrću.[387] Da su Egipćani mačke izrazito cijenili govori nam i ulomak iz Herodotove *Po““vijesti.*Herodot je opisao da su se u slučaju požara Egipćani znali rasporediti oko gorišta i, umjesto da gase požar, pazili na mačke. Naravno, u slučaju da mačka skoči u požar i pogine, Egipćane bi obuzimala velika tuga te bi brijali obrve u znak tuge.[388]

4.8.11. OSTALE BOŽANSKE MANIFESTACIJE ŽIVOTINJA

Žabe su bile svete božici Heqer koja je bila štovana kao božica plodnosti i ponovnog rođenja.[389] Škorpioni su bili manifestacija božice Serquet, božice zaštitnice pokojnika u kraljevskim obiteljima.[390]

Veliki Nilski grgeči[391] mumificirani su kao žrtve božanstvima ili kao zaliha za zagrobni život.[392] Spol životinje također je određivao je li životinja sveta ili nije. Znamo da su ženke nilskih konja cijenjene zbog majčinskih vještina, ali veći i agresivniji mužjaci često su

[383]HDT. II.60; HART 2005: 47.
[384]HART 2005: 47.
[385]BUNSON 1991: 81.
[386]BUNSON 1991: 81.
[387]HDT. II.65, 184; DEMELLO 2012: 34.
[388]HDT. II.66, 184
[389]RUIZ 2001: 132.
[390]RUIZ 2001: 132.
[391]IKRAM 2005: 41.
[392]IKRAM 2005: 41.

lovljeni i ubijani.[393] Lov na mužjake nilskih konja bio je popularan sport antičkih Egipćana, a zbog toga je i često prikazivan na rezbarijama zidova.[394] U prikazima lova često možemo vidjeti kako nilski konji napadaju krokodile,[395] a moguće je da razlog za lov na te životinje leži upravo u tome. Ubijanjem krokodila nilski konji ubijali su voljenoga egipatskog boga Sobeka. Pravila po kojima je životinja postala svetom nisu uvijek jasna. Primjerice, slonovi koji su prije živjeli na tom području najvjerojatnije su bili cijenjeni,[396] kako zbog svoje veličine tako i zbog svoje snage. No koliko je poznato, u starom Egiptu nije postojao bog čije je utjelovljenje bio slon.

Iako je nekolicina životinjskih kultova započela rano u vrijeme prve dinastije, ako ne i prije, najveći broj životinjskih kultova pronalazimo u vrijeme XXVI. dinastije pa sve do kraja egipatske civilizacije i dolaska kršćanstva.[397]

Zato što su životinje komunicirale na drugačiji način od ljudi, Egipćani su smatrali kako životinje mogu direktno komunicirati s bogovima.[398] Zbog toga su smatrani kao posebna vrsta bića. Životinje su isključivo rođene kao božje kreacije zbog toga su imale sposobnost komuniciranja s bogovima. Time su životinje imale puno veću blizinu s božanstvima, i smatrane su višim bićima naspram ljudi. Što je velika razlika od mnogih današnjih vjera koje smatraju životinje manje vrijednima od ljudi.

Koliko je kult štovanja svetih životinja bio raširen možemo vidjeti i u današnje vrijeme. Primjerice u Karnaku i danas ljudi vjeruju kako će im kruženje oko statue svetog skarabeja, suprotno od kazaljke sata donijeti sreću.

Kada sagledamo Egipat kroz oči njihovih svetih životinja, vidimo ljude koji su imali veliko poštovanje prema prirodnom svijetu i poretku sve do mistične razine. Antički Egipćani imali su neobičnu povezanost sa životinjama. Dali su im moći zaštite, ozdravljenja pa čak i suda. Za razliku od današnjeg svijeta učinili su životinje svetima i postavili ih u središte svoga života.

[393]DAVID 2002: 143.
[394]NICHOLSON & SHAW 2000: 326;DAVID 2002: 143. Reljefni prikaz u grobnici vladinog dužnosnika tijekom V dinastije imena Ti. Na reljefu je Ti prikazan kako u dvostrukoj veličini od ostalih likova na prikazu gleda kako lovci ubijaju nilske konjeve. NICHOLSON &SHAW 2000: 66.
[395]Jedna od pronađenih grobnica Saqqare koja je pripadala najvišem dužnosniku u Egiptu za vrijeme VI. dinastije, viziru Mereruka daje prikaz odraslog nilskog konja kako napada i ubija krokodile. SNAPE 2011:45.
[396]SHAW 2003: 6, 37 .
[397]BARD 2005: 715.
[398]OLSON 2016: 49.

4.9.MUMIFICIRANE ŽIVOTINJE

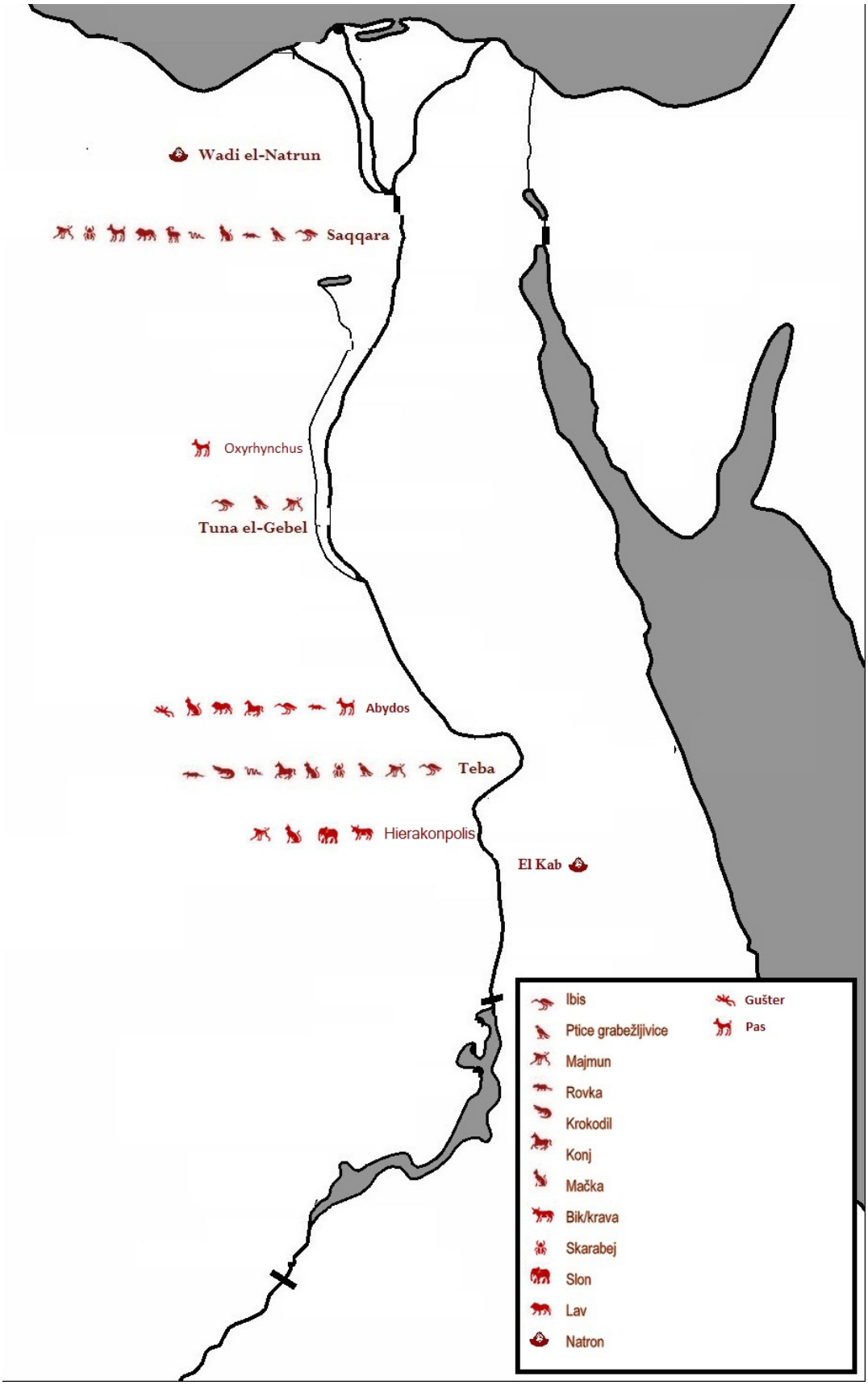
Za mnoge ljude mumije su sinonim za Egipat, a samo mumificiranje instinktivno se pripisuje antičkom Egiptu. Poznata je činjenica da su antički Egipćani tako tretirali svoje ljudske pokojnike, no malo je poznato da su na isti način tretirali i tijela mrtvih životinja. Kako bi sačuvali tijelo za cijelu vječnost, antički Egipćani morali su prolaziti kroz neobičan proces pripremanja pokojnikova tijela. Takav proces zapisao je i sam Herodot u djelu *Povijest*. Herodot je zapisao: *„Postoje ljudi koji upravo za to zaduženi.... najvećim marom počinju balzamirati: najprije željeznom kukicom kroznosnice izvlače mozak, no zapravo tako izvlače dio mozga, a drugi usipavaju neki rastvor. Zatim pošto su oštrim etiopskim kamenom zarezali trbušnu šupljinu iz koje izvade svu utrobu i pošto su je očistili i isprali palminim vinom, ponovo je ispiru i utrljajući nju u miomiris. Nakon toga ispune trbuh čistom razmrvljenom mirtom, kasijskim lovorom i drugim miomirisima, osim tamjana, i opet ga zašiju. Kad to urade, balzamiraju s pomoću sode u kojoj leš leži sedamdeset dana: duže se od toga ne smije sušiti. Kad prođe sedamdeset dana, pošto leš operu, čitavo tijelo omotaju razrezanim trakama od tanke lanene tkanine i premažu ih gumom kojom se Egipćani uvelike služe umjesto tutkala.“*[399] Međutim, za razliku od ljudskih mumija, životinjske mumije imale su široku primjenu. Korištene su kao gnojivo, malu vrijednost su imale kao artefakti, a usitnjavanjem u prah korištene su i za medicinu.[400] Prema zapisu poznate egiptologinje i arheologinje Salime Ikram, postoje četiri tipa mumificiranih životinja: voljeni ljubimci koji su pokopani uz vlasnike; životinje korištene kao namirnica, odnosno - *'hrana za pokope'*; svete životinje koje su štovane za vrijeme njihova života i mumificirane nakon smrti i zavjetne životinje koje su posvećene božanstvu te predane kao žrtve u hramu.[401]

U osnovi mumifikacija je dehidracija tijela, a razlog mumifikacije jest da se životinja (ili osoba ako se radi o ljudskoj mumifikaciji) sačuva za vječnost[402]. Mumifikacija životinja razlikovala se od ljudske, a varirala je i od životinje do životinje. Razlikovala se poglavito zbog veličine životinja. Ako se radilo o velikoj životinji, primjerice o biku, tada bi se prvotno izvodio klistir uz pomoć ulja cedrovine.[403] Ulje je djelovalo na način da bi otopilo gotovo sve unutarnje organe koje bi kasnije istisnuli kroz anus životinje.[404] Iznimka je bila srce. Taj

[399]HDT. II.46.
[400]IKRAM 2005:1.
[401]IKRAM 2005: 1; CORNELIUS, SWANEPOEL, PLESSIS & SLABBERT 2012: 129-130.
[402]*Encyclopedia Britannica* s.v.„Mummy“.[https://www.britannica.com/topic/mummy].
[403]CARDIN 2014: 11.
[404]CARDIN 2014: 11.

organ ostao bi cjelovit te bi kao i u ljudskim mumijama bio ostavljen u tijelu.[405] Pretpostavlja se kako je razlog tome egipatsko shvaćanje srca kao središte razuma, vjere i esencije.[406]Tijelo bi se zatim isušilo. Način na koji se tijelo sušilo jest na isti način na koji se sušilo ljudsko tijelo, a to je pomoću natrona, otopine natrijeva bikarbonata koji se dobivao u obliku mineralne soli.[407] Natron bi upio svu vlagu u tijelu te bi isušio tijelo. Služio je kao dezinfekcijsko sredstvo, ali i kao sredstvo protiv neugodnih mirisa. Natron se prvo usitnjavao[408] kako bi pokrio tijelo, a nakon što se tijelo isušilo premazalo bi se uljima i omotavalo u povoje. Na zadnjem dijelu procesa, tijekom omotavanja povojima, mumifikatori bi paliti određene mirise, a svećenici bi često recitirali molitve.[409] Tkanina koja se koristila bila je lan. Laneni povoji smatrani su, u duhovnom smislu, čistima i zbog toga su korišteni u obredima.[410] Kada se mumifikacija odvijala na malim životinjama, primjerice kod ptica, a posebice svetih ibisa, tada je iznimno rijetko bilo vađenje unutarnjih organa. Tako su, prema istraživanjima povjesničara Johna Pearsona iz 1805. godine,pronađene ptice u tijelu sadržavale *„...meku spužvastu tvar, s velikim brojem raspadnutih skarabeja. Vjerojatno se radilo o hrani koju ptice nisu uspjele probaviti u vrijeme svoje smrti, a hrana se zadržala u prehrambenom kanalu ptice“*.[411]Tijelo ptica posulo bi se natronom, umočilo u otopinu rastopljenih grožđica i ulja te se omotalo lanenim povojima.[412] Po završetku obrade tijela, cijela životinja omotala bi se vanjskim povojima koji su ponegdje bili detaljno ukrašeni različitim uzorcima poput rombova, kvadratića i riblje kosti.[413] Također, na povojima su se mogli pronaći prikazi pavijana, svetih ibisa, zmija ili lotusa.[414]Nakon obrade tijela životinjske mumije postavljale bi se u različite spremnike, posuda bi se zapečatila te bi se u konačnici pohranila u katakombe.

[405]SILVERMAN 2003: 138.
[406]SILVERMAN 2003: 138.
[407]Egipat je u dolini Wadi El Natrun i mjestu el-Kab im.ao rudnik natrona. BUNSON 1991: 262; LUCAS & HARRIS 2012: 264; GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[408]Natron je dolazio u krutom stanju nalik na kamen. Kako bi se koristio potrebno ga je bilo usitniti.
[409]CARDIN 2014: 10-11.
[410]WISSEMAN & WILLIAMS 2013: 124.
[411]PEARSON 1805: 270.
[412]WADE,IKRAM, CONLOGUE,BECKETT, NELSON, COLTEN, LAWSON & TAMPIERI 2012: 1644.
[413]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[414]Lotus je predstavljao jednostavan pokrov koji je okruživao egipatsku zemlju. GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.

Karta1. Lokacije pronalaska mumificiranih životinja obrađenih u ovom radu.

4.9.1. MUMIFICIRANI LJUBIMCI

Kada se radilo o ljubimcima, oni su imali posebno mjesto u životu Egipćana, kako za vrijeme života tako i u zagrobnom životu. Pokapanje ljubimaca s vlasnicima pronalazimo čak i u arhaičnom dobu Egipta. Arhaični grob pronađen u mjestu Tarkhan daje nam uvid u pokop vlasnika s ljubimcima. U grobu uz vlasnika pronađeni su patak i magarac, a bili su postavljeni u zasebne lijesove, u velikoj blizini jedni drugima.[415] Poznati primjer pokopa ljubimca s vlasnicima pronalazimo u grobnici faraona Tutmozisa IV.[416]Naime, zajedno s faraonom pronađena je pokopana kraljevska mačka.[417]

U slučaju da je ljubimac nadživio svoga vlasnika, životinju ne bi ubijali s namjerom da ju pokopaju zajedno s vlasnikom. Praksa je bila da životinja živi sve do prirodne smrti, nakon čega bi se naknadno postavljala u grobnicu gdje je već prethodno ležao njen vlasnik.[418] Primjer toga možemo pronaći i u grobnicama u Tebi gdje su pronađeni mumificirani konj i pavijan.[419] Ljubimci su pokopani neposredno do grobnice te se pretpostavlja da su navedene životinje uginule prirodnom smrću, nakon čega su mumificirane te pokopane nakon što je pogrebna komora s vlasnikom bila već zapečaćena. Jasno je kako su Egipćani za svoje ljubimce bili izrazito vezani, no pronalazimo i dokaze o namjernom ubijanju ljubimaca za zagrobni život. Jedini jasni dokaz o namjernom ubijanju životinja za zagrobni život datira iz vremena I. dinastije.[420] Kraljevska grobnica u Abidosu daje nam uvid u pokapanja ljubimaca s vlasnicima.[421] U njoj su pronađeni mumificirani lavovi, majmuni i četiri mumificirana psa s vlastitim stelama.[422] Na nalazištu u Hierakonpolu pronalazimo još jednu grobnicu koja je sadržavala egzotičnije životinje[423] poput slonova, pavijana, nilskih konja, divljih mačka, pa čak i razne stoke.[424] Treba naglasiti kako su neki vlasnici išli do te mjere da su svoje ljubimce pokapali u istom pogrebnom kovčegu u kojem su se oni nalazili. Zanimljivo je i to da su pronađeni mumificirani psi rjeđe bili mumificirani radi zavjetnih obreda, što bi ukazivalo na zaključak kako su pse držali većinom kao ljubimce, a ne kao zavjetne životinje. Mnogi

[415]IKRAM 2005: 2.
[416]Tutmozis IV. faraon XVIII. dinastije. Vladao je od 1400.-1390. g. pr. Kr. te je osigurao savez s kraljevstvom Mitani (kraljevstvo sjeverne Sirije). *Encyclopedia Britannica* s.v. „Pharaoh Thutmose IV“.[https://www.britannica.com/biography/Pharaoh-Thutmose-IV].
[417]POWELL 2014 :50.
[418]CORNELIUS, SWANEPOEL, PLESSIS & SLABBERT 2012:129.
[419]Senenmutove grobnice pronađene u Tebi. Grobnice su oblikovane u T-obliku. IKRAM 2005: 2.
[420]IKRAM 2005: 2-4.
[421]IKRAM 2005: 2-4.
[422]IKRAM 2005: 2-4.
[423]Nepoznato je da li se radilo o ljubimcima ili o pokazivanju statusa ili moći., IKRAM 2005: 2-3.
[424]IKRAM 2005: 4.

mumificirani psi pronađeni su u grobovima grada Oxyrhynchusa.[425] Često ih se može pronaći u grobovima nomarha i upravitelja staroegipatskih provincija. Odličan primjer pokopa ljubimca pronalazimo i u grobnici faraona Amenhotepa II. koji je u zagrobni život poveo svoga psa.[426]

Zaključno treba naglasiti kako su mumificirani ljubimci većinom živjeli uz vlasnike do njihove prirodne smrti, a nakon smrti pažljivo bi bili mumificirani i postavljeni u vlastiti ili vlasnikov sarkofag radi zagrobne pratnje vlasniku. U slučaju da je ljubimac uginuo prije smrti vlasnika, Egipćani bi tugu iskazivali na specifičan način koji nam je opisao Herodot: „*U kojoj god kući umre mačka prirodnom smrću, svi ukućani briju samo obrve, a u onoj u kojoj ugine pas, briju cijelo tijelo i glavu.*“[427] Da su psi bili odani prijatelji svojim gospodarima svakako možemo vidjeti i na raznim umjetničkim prikazima iscrtanim ili izrezbareni, kako na predmetima za svakodnevnu upotrebu, tako i na predmetima za ceremonijalne prigode.[428]

4.9.2. ŽIVOTINJSKE MUMIJE KAO ZAGROBNE NAMIRNICE

Ova vrsta mumificiranih životinja predstavljala je hranu pokojniku u zagrobnom životu. Mumificirane životinje postavljale bi se u grobnicu zajedno s pokojnikom, ali kao zagrobna hrana, hrana koju bi pokojnik trebao objedovati tijekom cijele vječnosti. Životinje su postavljene u individualne drvene kutije, košare ili spremnike koji bi pratili linije njihovih tijela.[429] Među pronađenim životinjama bile su stoka, guske, patke, golubovi i šupljorošci.[430] Primjerice, poznato nam je da je govedo korišteno kao žrtva visokog statusa, te daje moralo biti mlađe od dvije i pol godine.[431]Također, poznato nam je kako se ribe i svinje nisu koristile kao zagrobna hrana, (iako su konzumirane tijekom života) jer nigdje nisu pronađeni njihovi mumificirani ostatci.[432]

[425]Plut. *De Is et Os.*72; TRUMBLE 1996: 50.
[426]IKRAM 2005: 4.
[427]HDT.II.66.
[428]Prikaz psa kao ljubimca pronalazimo na zidnom prikazu u grobnici u Nebamunu. Pas je prikazan kako sjeti ispod stolice svoga vlasnika. Prikaz je datiran na 1479. – 1458. godine pr. Kr., a trenutno se nalazi u Metropolitanskom muzeju umjetnosti u New Yorku. *MetMuseum*s.v. „Collection“ [http://www.metmuseum.org/art/collection/search/544570].
[429]IKRAM 2005: 4; CARDIN 2014:9.;
[430]IKRAM 2005: 4; CARDIN 2014:9.;
[431]IKRAM 2005: 4.
[432]IKRAM 2005: 4.

Životinje su pripremane tako da im je tijelo bilo rasječeno, a mumificirani su različiti dijelovi tijela, od rebara i odrezaka pa do nogu životinja.[433] Poznato nam je da je perad bila mumificirana na način kao da se priprema za pečenje: „*očerupano i bez glave, vrha krila te nogica*“.[434] Unutarnji organi životinja izvađeni su, odvojeno zamotani, a zatim postavljeni u tjelesnu šupljinu životinje za slučaj da bi u zagrobnom život bili potrebni za pripremu umaka.[435] Određene pronađene mumije imale su smeđu boju, a razlog tome jest aplikacija vruće smole na tijelo životinja kako bi imale izgled pečenog mesa spremnoga za objed.[436] Životinje su pripremane na različite načine. Otkriveno je kako je sastav pripreme životinja za zagrobni život varirao s obzirom na društveni status pokojnika. U grobnicama pokojnika viših slojeva pronađeni su ostaci životinjske masti i smole od pistacija[437].

Podrijetlo prakse mumificiranja životinja za zagrobnu hranu možemo pronaći u Starom kraljevstvu, iako većina takvih mumificiranih životinja datira iz razdoblja Novog kraljevstva (o. 1550.–1069. g. pr. Kr.)[438]. Odličan primjer mumificiranih životinja korištenih kao zagrobne namirnice možemo pronaći u Tutankamonovoj grobnici gdje je pronađeno više od 40 kovčega punih dijelova životinja korištenih za zagrobni život.[439] Ne postoji pravilo o tome koliko je takvih kovčega trebalo biti u grobnicama, a pronađeni broj kovčega razlikuje se od grobnice do grobnice. Takva praksa pokapanja pokojnika zajedno sa životinjskim mumijama koje služe kao zagrobna hrana polako je propadala zbog utjecaja kršćanstva u Egiptu, a čini se kako je zauvijek nestala do kraja 4. stoljeća.[440]

4.9.3. MUMIFICIRANE SVETE ŽIVOTINJE

Kada govorimo o štovanju svetih životinja, svakako treba naglasiti činjenicu kako Egipćani nisu zapravo štovali životinje. Egipćani su vjerovali kako je životinja samo manifestacija određenog božanstva te posjeduje sve moći toga božanstva. Time su Egipćani

[433]IKRAM 2005: 5; CARDIN 2014:9.
[434]IKRAM 2005: 5.
[435]IKRAM 2005: 5.
[436]CARDIN 2014: 9.
[437]Smola pistacia se smatrala luksuzom u doba starog Egipta i zbog toga je uglavnom pronađena u grobnicama faraona, grobnicama žena faraona te imućnih Egipćana. Pronađeni dokazi o korištenju smole pistacia pronalazimo kod pogreba kraljice Tiye, žene Amenhotepa III. CLARK, EVERSHED & IKRAM 2013:20394.
[438]IKRAM 2005: 4; CARDIN 2014: 9.
[439]IKRAM 2005: 5.
[440]IKRAM 2005: 5.

štovali manifestaciju, to jest dušu božanstva, koja je ušla u tijelo životinje.[441] Odabrana životinja bila je odabrana zbog svoga izgleda (životinja koja je oblikovana na određeni način ili ima specifične boje na tijelu), ali i zbog svojih sposobnosti (mogućnost leta, ubijanja drugih životinja koje su također svete itd.).[442] Nakon dugog i lagodnog života životinja bi bila pažljivo tretirana prilikom mumifikacije. Vjerovalo se kako smrt životinje ne znači i smrt duše boga koji je utjelovljen u toj životinji. Nakon smrti svete životinje božanska duša bi se reinkarnirala u sljedećoj životinji iste vrste.[443] Tijekom života životinja je bila tretirana kao bog. Primjerice, pronađeni ostaci svetoga ovna, odnosno manifestacije boga Khnuma,[444] na otoku Elephantine ukazuju nam na veliku istrošenost zubi kod navedene životinje.[445] Pretpostavlja se kako je sveta životinja imala dugi život, upravo zbog dobre njege, a velika istrošenost zubala pokazuje nam kako su životinju u njenoj starosti hranili ručno i to isključivo kašastom hranom.[446] Prema riječima Herodota životinje su u Egiptu imale veliku važnost pa stoga ne čudi kako je i sam uzgoj imao određena pravila: „*No što se tiče životinja, njihovi su običaji ovakvi. Svakoj životinji posebno postavlja se za uzgoj čuvar, muškarac ili žena iz Egipta, a sin tu čast preuzima od oca. U gradovima svi svoje zavjetne molitve obavljaju ovako: kad se mole bogu kojemu je životinja posvećena, ošišaju djeci cijelu glavu, ili polovicu ili trećinu glave, pa stavljaju na vagu s jedne strane kosu a s druge srebro; koliko tko izmjeri, toliko daje čuvarici životinja: ona za tu vrijednost siječe ribe i daje životinjama jesti. Na taj im se način pribavlja hrana; a ako netko ubije koju od tih životinja, a učini to namjerno, kažnjava se smrću, no ako je nenamjerno, plaća kaznu koju mu odrede svećenici*“[447]

Naravno, smrt svete životinje te pokop bio je popraćen raskošnom ceremonijom. Prema riječima Diodora Sicilskog *„...Egipćanin je imao veliko štovanje prema određenim životinjama, ne samo tijekom života, već i nakon smrti životinje...primjerice mačke, ose i psi, i opet jastrebovi i ptice koje nazivaju 'ibisi', kao i vukovi i krokodili te brojne druge takve životinje...*“[448] Proces mumificiranja svetog tijela bio je isti kao i kod ljudskog mumificiranja.

[441]IKRAM 2005: 5.
[442]CARDIN 2014: 9.
[443]CARDIN 2014: 9.
[444]Khunum je štovan kao bog koji je bio odgovoran za godišnje poplave Nila, a otok Elephantine je smatran kao izvor hladne i svježe vode. MYŚLIWIEC 2004:41.
[445]IKRAM 2005: 219.
[446]IKRAM 2005: 219.
[447]HDT. II.65.
[448]DIOD. I.83.

Jedina razlika bila je da su svete životinje bile ukrašene amuletima tijekom omotavanja u povoje. Svaki sloj povoja sadržaao bi određeni amulet.[449]

Svete životinje pronalazimo u veličanstvenim sarkofazima. Njihove posmrtne kovčege često su izrađivali od masivnog granita[450] kao što je vidljivo na primjeru sarkofaga Apis bika pronađenog u Sakari.[451] Ostale životinje nisu uživale u ovakvoj povlastici. Njihove pogrebne posude bile su sačinjene od vapnenca[452] ili drveta[453] koje su u konačnici bile ukrašene različitim motivima. [454] Materijalni ostaci ukazuju nam na to da su neke životinjske pogrebne posude imale i čovjekoliki oblik, naravno u veličini koja je odgovarala životinji.[455] Također, pronađeni su dokazi o ne toliko brojnim, ali svejedno zastupljenim brončanim posudama.[456]

4.9.4. ZAVJETNE MUMIFICIRANE ŽIVOTINJE

Egipćani su mumificirali različite životinje, no najčešća mumificirana životinja bila je sveti ibisi. Ova ptica, iako danas izumrla vrsta životinja u Egiptu, mumificirala se u korist boga Totha, boga mudrosti i pisanja.[457] Kada govorimo o broju životinjskih mumijama, možemo reći kako je u Sakari pronađeno preko 1,75 milijuna mumificiranih ptica,[458] u katakombama Tune el-Gabel pronađeno je više od 4 milijuna mumificiranih ptica,[459] a na nalazištima u Abidosu i Tebi pronađene su različite vrste zavjetnih životinja poput psa, puževa,[460] mačaka, ibisa,[461] pavijana,[462] krokodila,[463] raznih vrsta miševa,[464] ptica grabežljivica[465] te zmija.[466][467]

[449]CARDIN 2014:10.
[450]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[451]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407. Pronađeni granitni sarkofazi u Sakari u Serapeju(podzemnom groblju svetih bikova). Pronađeni sarkofazi datiraju iz razdoblja oko 1400. g. pr. Kr. REMIER 2010:20.
[452]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407. Primjer vapnenačkog sarkofaga pronalazimo u Brooklyn muzeju. Predmet je datiran na 305. g. pr. Kr. - 1. st.po Krista. U sarkofagu su pronađeni životinjski ostaci mačke te ostaci tkanine.*Brooklyn museum*s.v. „Collection“.[https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/4184].
[453]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407. Primjer drvenog sarkofaga može se vidjeti u Brooklyn muzeju. Predmet je datiran na 664.-332. godinu pr. Kr., a unutar sarkofaga pronađeni su životinjski ostaci zmije te ostaci tkanine. *Brooklyn museum*s.v. „Collection“. [https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/117913].
[454]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[455]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[456]Primjeri brončanih sarkofaga koji su sadržavali ostatke rovke i guštera pronalazimo u Brooklyn muzeju. Sarkofazi su datirani na kasno razdoblje Ptolomejskog perioda. *Brooklyn museum*s.v. „Collection“. [https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/117063]; Brooklyn museum s.v.„Collection“. [https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/19128].
[457]HART 2006: 214.
[458]WADE, IKRAM, CONLOGUE,BECKETT, NELSON, COLTEN, LAWSON & TEMPIERI 2011: 1642.
[459]WADE, IKRAM, CONLOGUE,BECKETT, NELSON, COLTEN, LAWSON & TEMPIERI 2011:1642.
[460]WADE, IKRAM, CONLOGUE,BECKETT, NELSON, COLTEN, LAWSON & TEMPIERI 2011:1642.

Postavlja se pitanje kako je započela praksa zavjetnog mumificiranih životinja. Pretpostavlja se kako je za vrijeme III. međurazdoblja prosječan Egipćanin imao veća novčana sredstva.[468] Uz takvo novčano stanje i bez faraona koji bi djelovao kao komunikacijski kanal prema bogovima, ljudi su bili prisiljeni okrenuti se drugim načinima komuniciranja s bogovima kao što je komuniciranje pomoću posredovanja svećenika i zavjetnih mumija.[469] Egipćani su počeli odlaziti u hramove i započela je kupovina zavjetnih životinjskih mumija. Bogatiji Egipćani kupovali su brončane figure životinja zamotane kao mumije[470] umjesto pravih mumificiranih životinja koje su bile jeftinije od brončanih.[471] Primjerice, ptice grabežljivice odabrane su kako bi predstavljale boga Horusa. Takav prikaz boga možemo povezati s vlasništvom nad suncem i mjesecom jer ptice imaju sposobnost leta u visine. Budući da je imao takvu moć, čini se kako Egipćani nisu susprezali ni za čime kako bi Horusa učinili sretnim. Prema stručnjacima, ako je čovjek bio običan pučanin, jedini način na koji se mogao povezati s Horusom jest kupnjom mumificirane životinje, odnosno ptice grabežljivice, od svećenika kako bi osobno prinio žrtvu bogu u posvećenom hramu i time usrećio boga.

Postoji li mogućnost da su svećenici uzgajali životinje isključivo radi žrtvovanja, te je li uzgoj nalikovao na današnje moderne farme životinja? I kako shvatiti kontradiktornu sliku prema kojoj su s jedne strane Egipćani štovali i pazili na životinje, a s druge strane podizali 'farme' za mumifikaciju? Odgovori na postavljena pitanja stvar su nagađanja. Pretpostavlja se kako su Egipćani vjerovali da uzgoj životinja, posebice za mumijske tvorevine, ima svrhu. Vjerovali su da ih uzgoj povezuje s božanstvima, ali i s vremenom kada je Egipat bio veličanstven i bogat. Već navedene brojke ukazuju na uhodan uzgoj životinja čiji razmjerno velik broj začuđuje i stručnjake. Primjer velikog uzgoja životinja možemo pronaći u Sakari. Otvorene grobnice Sakare čuvaju redove i redove uredno postavljenih kanopskih vaza, od kojih je svaka izrađena kako bi sačuvala svetu pticu kao žrtvu bogu Horusu.[472] U antičkim

[461]AUFDERHEIDE 2003:399; WADE, IKRAM, CONLOGUE,BECKETT, NELSON, COLTEN, LAWSON & TEMPIERI 2011:1644.
[462]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407; SMITH 2017: 469.
[463]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407; SMITH 2017: 469.
[464]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407; SMITH 2017: 469.
[465]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407; SMITH 2017: 469.
[466]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407; SMITH 2017: 469.
[467]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[468]POWELL 2014:50.
[469]POWELL 2014:50.
[470]POWELL 2014:50.
[471]POWELL 2014:50.
[472]ORLIN 2015: 849. Više o Horusu može se pročitati na stranicama 38-39 ovoga rada.

zapisima saznajemo podatak da je hram posvećen bogu Tothu u Sakari jedno vrijeme bio stanište 60.000 ibisa.[473] Okvirna procjena govori nam kako je većina tih ibisa mumificirana i sačuvana u kanopskim vazama pronađenim u grobnicama Sakare.[474] Odgovor na već postavljeno pitanje dobivamo u obliku dokaza pronađenih u egipatskim grobnicama, hramovima, ali i zgradama pronađenim u blizini hramova. Životinje (od štenaca do svetih ibisa) koje su se povezivale s određenim božanstvima uzgajale bi se u enormnim količinama od strane svećenika za mumifikaciju da bi ih u konačnici hodočasnici mogli prinositi u hramove kao zavjetne darove.

Tijekom istraživanja postavlja se očito pitanje; jesu li životinjske mumije uvijek sadržavale cjelovite životinje? Čini se kako velika količina kanopskih vaza nije sadržavala cjelovite životinjske mumije.[475] Kada bi Egipćanin kupio mumificiranu životinju, njezin eksterijer ličio bi na cjelovitu mumificiranu životinju, a vanjski omot bio je ukrašen prekrasnim dekoracijama.[476] Često je bio slučaj da ispod slojeva i slojeva tkanine nije bila cjelovita životinja. Nekada bi se radilo o više dijelova životinje, nekada samo o jednom dijelu (primjerice kost ibisa), a nekada mumija ne bi zadržavala niti jedan dio životinjskog tijela.[477] Istraživanje provedeno na manjoj količini životinjskih mumija u Brooklynskom muzeju (Museum of Fine Arts, Brooklyn, New York) na odjelu za Egipat ukazuje upravo na takav zaključak.[478] Rengenski pregledi i računalna tomografija[479] omogućila nam je uvid u unutrašnjost životinjskih mumija. Istraživanje je otkrilo veliku raznolikost kada se radi o životinjskim mumijama. Dok je većina sadržavala cjelovite životinje, dio mumija bio je sastavljen samo od dijelova životinja, a dio je sadržavao više različitih dijelova životinja spojenih u jednu mumiju. Također, u nekolicini mumija pronađena su samo pera, zamotana da nalikuju na prave životinjske mumije.[480]

Postavlja se pitanje jesu li svećenici namjerno varali ljude ili se ovdje radilo o nagodbi poput – *'djelić mumificirane životinje za manje novaca'*? Jesu li Egipćani vjerovali kako je dovoljno pero ili kost da bi predstavljalo cjelovitu svetu životinju ili se radilo o poduzetnoj praksi

[473]POWELL 2014 :50.
[474]POWELL 2014 :50.
[475]POWELL 2014 :52.
[476]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[477]IKRAM 2005: 156; POWELL 2014:52; LACOVARA 2016:379.
[478]POWELL 2014:52.
[479]POWELL 2014:52. Računalna tomografija (CT): radiološka digitalna metoda pregleda u kojoj je trodimenzionalna slika strukture tijela konstruirana računalom iz niza slika s ravnim presjekom napravljenim uzduž osi. *Merriam Webster Dictionary* s.v.„Computed tomography“. [https://www.merriam-webster.com/dictionary/computed+tomography].
[480]IKRAM 2005: 156; POWELL 2014:52; LACOVARA 2016: 379.

svećenika? Još ni danas nemamo odgovore na ta pitanja, iako mnogi stručnjaci na ova pitanja odgovaraju potvrdno. Prema riječima povjesničara Edwarda Bleiberga[481] i mnogih drugih, proizvodnja mumificiranih životinja bila je unosan fenomen i velike količine novaca trošile su se na životinjske mumije.[482] No jesu li Egipćani bili okrutni prema životinjama koje su uzgajali samo kako bi ih žrtvovali? Izgleda kako to nije bio slučaj. Pronađeni zapisi daju nam uvid u činjenice koje govore kako su za uzgajane životinje skrbili te kako njihova smrt nije bila nasilna.[483] Uz uzgoj životinja čini se kako su svećenici izrađivali i vlastite tkanine korištene za mumificiranje.[484] Njihovo datiranje gotovo je nemoguće izvršiti jer su svećenici često reciklirali tkanine.[485] Dio tkanine mogao je biti korišten prvo kao odjevni predmet, zatim kao obična krpa, a u konačnici kao tkanina za mumije.[486]Bio je to unosan posao[487] koji se činio kao plodno tlo za korupciju. Prema krhotinama pronađenim u Sakari saznajemo detalje slučaja koji svjedoči o korupciji unutar hrama posvećenog bogu Tothu.[488] Iako oštećen, zapis objašnjava kako su svećenici unutar hrama prodavali životinjske mumije čija unutrašnjost nije zadržavala životinjske ostatke ili je sadržavala više dijelova različitih životinja. Iako zbog velikog oštećenja zapisa ne saznajemo detalje optužbe, ipak saznajemo presudu, a to je zatvaranje šestorice svećenika.[489]

Možemo reći kako je egipatsko svećenstvo zbog popularnosti zavjetnih darova učvrstilo svoju moć i kontrolu nad narodom. Tome je u prilog išla i činjenica da su svećenici u to vrijeme činili obrambeni bedem protiv stranih dominacija.[490]

Iako se isprva doima kao neobičan način iskazivanja predanosti bogovima, ovakav oblik štovanja dijeli sličnosti s nekim vjerskim običajima u drugim vjerama. Tako se u nekim vjerama, na primjer u kršćanskoj, u znak predanosti i zahvale bogovima pali svijeća: *„Kršćanski običaj darivanja i paljenja svijeća, plamen uopće simbolizira ujedno žrtvu, ljubav i prisutnost Božju.“*[491] Uz to, antički su Egipćani svoju predanost i poštovanje prema bogovima iskazivali korištenjem mumificiranih životinja, barem u određenom vremenskom

[481]POWELL 2014:52.
[482]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[483]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[484]POWELL 2014:52.
[485]POWELL 2014:52.
[486]POWELL 2014:52.
[487]POWELL 2014:52.
[488]Više o bogu Thotu može se pročitati u ovom radu na stranicama 34-36.
[489]POWELL 2014:52.
[490]GIOVETTI & PICCHI 2016: 407.
[491]RAPO 1998: 219.

periodu. Vrhunac prinošenja zavjetnih životinjskih mumija desio se u III. međurazdoblju, a ponajviše u salitskom periodu.[492]

[492]GIOVETTI & PICCHI 2016: 406.

5. ZAKLJUČAK

Antički svijet formiran je kroz interakciju ljudi i životinja.Kako bi preživjeli, ljudi su bili prisiljeni prehranjivati se životinjama. Zbog toga su razvili razne strategije praćenja i lova životinja što je u konačnici rezultiralo raznim ilustrativnim, literarnim i drugim materijalnim prikazima životinja. Osim lova, zabave i društva životinje su bile važne za religijske svrhe.

Obradivši pojedine narode staroga svijeta potrebno je naglasiti kako su životinje bile iznimno cijenjene u starome svijetu. Iako među narodima postoje izrazito naglašene različitosti u korištenju životinja u religioznim ritualima, potrebno je naglasiti i sličnosti koje su prevladavale u starome svijetu.

Očito je kako su detalji rituala od naroda do naroda bili različiti. Molitve, sam način žrtvovanja, ceremonije koje su pratile te rituale, varirale su od naroda do naroda. No treba sagledati i sličnosti u gore navedenim ritualima. Životinje su na ovaj ili onaj način služile kao prinos bogovima. Njihovo postojanje shvaćalo se kao blagoslov, blagoslov koji se morao iskoristiti kako bi bogovi bili zadovoljeni, a time i nakloni prema ljudima. Životinje nisu bile shvaćene kao niža vrsta nego kao bića blagoslovljena od bogova čija svrha je bila predstavljati bogove, proricati budućnost ili služiti kao hrana bogovima.

Današnje razmišljanje u kojemu se na životinje gleda kao na nižu vrstu potpuno se razlikuje od razmišljanja antičkog svijeta. Narodi antičkog svijeta smatrali su životinje vrhovnim bićima čija je mogućnost komuniciranja s bogovima bila od iznimne važnosti.

Moje osobno mišljenje je da je svakako teško obuhvatit sve načine i razloge korištenja životinja u ritualnim obredima. Neke razloge rituala pa tako i njihove detalje nikada nećemo saznati. Razlog tome jest nedostatak valjanih materijalnih dokaza. Iako je ova tema u literaturi detaljno obrađena, moram priznati kako ostavlja mnogo prostora za daljnje analize. Poglavito zbog mogućnosti davanja više različitih mišljenja o gore navedenim tezama. S obzirom na to da se svakim danom pronalaze novi dokazi, lako je reći kako će se ova tema u konačnici samo proširivati. Proširenje ove teme znači i realiziranje znanja o vjerskom životu starih naroda.

6. LITERATURA

6.1. STAROVJEKOVNI IZVORI

AESCHYLUS, *Persians*:Oxford: Oxford University Press, 2009.

Biblija, *Stari i Novi zavjet*, Zagreb: Kaštelan J. & Duda B, 1983.

CATO, *De Agri Cultura*,London: Prospect Books, 1998.

DIODORUS SICULUS, *Books I-II*, London-Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998.

HERODOT, *Povijest*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

HOMER, *Odiseja*.Zagreb: SNL, 1987.

PAUSANIAS, *Description of Greece*.London: William Heinemann, 1953.

PLINIJE, *Natural history*.Cambridge: Harvard University Press, 1962.

PLUTARH, *O Izidi i Ozirisu*.Zagreb:Živković i Gospodanović, 1993.

STRABO, *Geography*.London: John Childs and Son, 1854.

6.2. LITERATURA

AHMADĪ, A. (1972). *Law and Justice in the Ancient Iranian Empire.* Teheran.

ALDRETE, G. (2004). *Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii and Ostia*. Wesport.

ARMOUR, A. (2001). *Gods and Myths of Ancient Egypt.* Cairo.

ASSMANN, J. (2001).*The Search for God in ancient egypt.* Ithaca & London.

ASSMANN, J. (2015). *Death and Salvation in Ancient Egypt.* Ithaca & London.

AUFDERHEIDE, A. C. (2003). *The Scientific Study of Mummies.* Duluth.

BARD, A. (2015). *An Introduction to the Archeology of Ancient Egypt.* Oxford.

BARD, K. (2015). *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*.Oxford.

BEARD, M., NORTH, J. & PRICE, S. (1998). *Religions of Rome: A Sourcebook.* New York.

BECKMAN, G. (2011). „Blood in Hittite Ritual".*Journal of Cuneiform Studies* 63: 95-102.

BERTMAN, S. (2005). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia.* New York.

BONFANTE, L. (1986). *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies.* Detroid.

BREMMER, J. & ERSKINE, A. (2010). *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformation.* Edinburgh.

BREMMER, J. (2010). „Introduction: The Greek Gods in the Twentieth Century".U: BREMMER, J. (ur.).*Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations.* Edinburgh:1-19.

BRIER, B. & HOBBS, H. (1996). *Daily Life of the Ancient Egyptians.* Westport.

BRYCE, T. (2012).*The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History.* New York.

BUNSON, M. (1991). *Magaret Bunson Encyclopedia Of Ancient Egypt*. New York.

CAMPBELL, B. & TRITLE, A. (2013). *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World.* New York.

CARDIN, M. (2014). *Mummies around the World: An Encyclopedia of Mummies in History, Religion, and Popular Culture: An Encyclopedia of Mummies in History, Religion, and Popular Culture.* Santa Barbara.

CLARK, K., EVERSHED, R. & IKRAM, S.(2013). „Organic chemistry of balms used in preparation of pharaonic meat mummies". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America PNAS* 51 (2013): 20392.-20395.

COLLINS, B. (2002).*A History of the Animal World in the Ancient Near East.* Boston.

COLLINS, B. (2007). *The Hittites and their world.* Atlanta.

CORNELIUS, I., SWANEPOEL, L., PLESSIS, L. & SLABBERT, R. (2012). „Looking inside votive creatures: Computed tomography (CT) scanning of ancient Egyptian mummified animals in Iziko museums of South Africa: A preliminary report“. *Akroterion: Journal for the Classics in South Africa* 57 (2012): 129-148.

CURNUTT, J. (2001). *Animals and the Law: A Sourcebook.* Santa Barbara.

CURTIS, J. & TALLIS, N. (2005). *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia.* Los Angeles.

CURTIS, J. (2005). *The world of Achemenid Persia.* London.

DARYEE, T. (2011.). *The Oxford Handbook of Iranian History*. New York.

DAVID, A. (1999). *Handbook to Life in Ancient Egypt.* New York.

DAVID, R. (2002). *The Pyramid Builders of Ancient Egypt: A Modern Investigation of Pharaoh's Workforce.* London.

DAVIDES, N. & JOKINIEMI, E. (2008). *Dictionary of Architecture and Building Construction.* Amsterdam.

DEMELLO, M. (2012). *Animals and Society: An Introduction to Human-animal Studies.* New York.

DUQUESNE, T. (2007). *Anubis, Upwawet, and Other Deities: Personal Worship and Official Religion in Ancient Egypt.* Cairo.

ERMAN, A. (2011). *A Handbook of Egyptian Religion.* London.

FRANK, J. (2008). *Wine at Your Fingertips.* New York.

GERSHON, G., GILBOA, A., MAEIR, A. & KAHN, D. (2010). *The Ancient Near East in the 12th –10thCenturies BCE.* Munster.

GIOVETTI, P. & PICCHI, D. (2016). *Egypt: Millenary Splendour The Leiden Collection in Bologna.*Milano

GLEBA, M. & BECKER H. (2009). *Votives , Places, and Rituals in Etruscan Religion.* Leiden.

GRAY, E. (1893). *Tour to the Sepulchres of Etruria*. New York.

GRUMMOND, N. & SIMON, E. (2006). *Ther Religion of the Etruscan.* Austin.

GRUMMOND, N. (2006). *Etruscan Myth, Sacred History and Legend*. Pennsylvania.

HART, G. (2006). *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesse.* New York.

HOCK, H. & JOSEPH, B. (1938). *Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical and Comparative Linguistics.* Berlin.

HORNBLOWER, S., SPAWFORTH, A. & EIDINOW, E. (2012) *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford.

HUART, C. (2013). *Ancient Persia and Iranian Civilization.* New York.

IKRAM, S. (2005). *Divine creatures: animal mummies in ancient Egypt.* Cairo.

IKRAM, S. (2006).*Beloved Beasts: Animal Mummies from Ancient Egypt.* Cairo.

JANNOT, R. (1930). *Religion in Ancient Etruria*. London.

JENNISON, G. (1937). *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome.* Manchester.

JONES, L. (2005). *Encyclopedia of religion.* Detroid.

JOHNSTON, S. (2004). *Religions of the Ancient World: A Guide.* Cambridge.

KHAMNEIPUR, A. (2015). *Myth – Message – History.*Victoria.

KOEHLER, C. (2010).„Prehistory“. U: LLOYD, A. (ur.)*A Companion to Ancient Egypt.* London: 25-48.

LACOVARA, P. (2016). *The World of Ancient Egypt: A Daily Life Encyclopedia.* Santa Barbara-Denver.

LLOYD, A. (ur.) (2010). *A companion to Ancient Egypt.* London.

LUBERTO, M.(2013). *Piramide – Neriješena zagonetka.* Zagreb.

LUCAS, A. & HARRIS, J. (2012). *Ancient Egyptian Materials and Industries.*New York.

MAYOR, A. (2009). *Greek Fire, Posion, Arrows and Scorpion Bombs.* London.

MCKENZIE, J. (2007). *The Architecture of Alexandria and Egypt, C. 300 B.C. to A.D. 700.* Hong Kong.

MCKENZIE, S. & KALTNER, J. (2002). *Beyond Babel: A Handbook for Biblical Hebrew and Related Languages.* Boston.

MCLNTOSH, J. (2005). *Ancient Mesopotamia: New Perspectives.* Santa Barbara.

MERRILL, J. (2012). *Building Bridges of Time, Places and People: Tombs, Temples & Cities of Egypt, Israel, Greece & Italy.* Bloomington.

MULVANEY, K. (2011).*The Great White Bear: A Natural and Unnatural History of the Polar Bear*. Boston.

MYŚLIWIEC, K. (2004). *Eros on the Nile.* Itacha.

NICHOLSON, P. & SHAW, I. (2000). *Ancient Egyptian Materials and Technology.* Cambridge.

OLMSTEAD, A.T. (1948). *History od the Persian Empire.* London.

OLSON, C. (2016). *Religious Ways of Experiencing Life: A Global and Narrative Approach.* New York.

ORLIN, E. (2015). *Routledge Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religions.* New York.

PAGE, J. & BILES, K. (2011). *Invoking the Egyptian Gods.* Woodbury.

PAGOLU, A. (1998). *The Religion of the Patriarchs.* Sheffield.

PARADEE, D. (2002).*Ritual and Cult at Ugarit*. Atlanta.

PARCAK, S. (2010). „The Physical Context of Ancient Egypt“. U: LLOYD, A. (ur.) (2010). *A Companion to Ancient Egypt.* London: 3-23.

PARKER, B.(1989). *The Pre-biblical Narrative Tradition: Essays on the Ugaritic Poems Keret and Aqhat.* Atlanta.

PARKER, N. & PARKER, M. (2004). *Tularemia: A Medical Dictionary, Bibliography and Annotated Research Guide to Internet References.* San Diego.

PEARSON, J.(1805). *Some account of two mummies of the Egyptian ibis, one of which was in a remarkably perfect state.* London.

PECK, W. (2013). *The Material World of Ancient Egypt*. Cambridge.

PEGGY, L. (1992). „Anat: Ugarit's "Mistress of Animals“. *Journal of Near Eastern Studies* 51: 181-190.

PETRIE, F. (2016). *The Religion of Ancient Egypt.* Toronto.

PINCH, G. (2002). *Handbook of Egyptian Mythology.* Santa Barbara

POPKIN, P. (2013). „Hittite animal sacrifice Integrating zooarchaeology and textual analysis“. U: GUNNEL, E. & WALLENSTEIN, J. (ur.). *Bones, behaviour and belief: The zooarchaeological evidence as a source for ritual practice in ancient Greece and beyond.* Stokholm: 101-114.

POTTER, D. & MATTINGLY, D. (1999). *Life, Death, and Entertainment in the Roman Empire.* Michigan.

POWEL, E. (2014).“Messengers to the Gods“. *Archaeology Magazine* 67: 49-52.

RAPO, V. (1998).*Biblija: izvor religija i kultura.*Zagreb.

REMLER, P. (2010).*Egyptian Mythology, A-Z.* New York.

RIGGS, C. (2014).*Ancient Egyptian Art and Architecture: A Very Short Introduction.* New York.

ROTH, M. (1995). *Law Collections for Mesopotamia and Asia Minor.* Scholars Press. Atlanta.

RUBIN, L.C. (2008). *Food for Thought: Essays on Eating and Culture.* London.

RUIZ, A. (2001).*The Spirit of Ancient Egypt.* New York.

SAMUEL M. (1998). *From Egypt to Mesopotamia: a study of predynastic trade routes.* Austin.

SAX, B. (2001). *The Mythical Zoo: An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, and Literature*. Santa Barbara.

SAYCE, A. (1903). *The Hittites: The Story of a Forgotten Empire*. Oxford.

SCURLOCK, J. (2006). „The Techniques of the Sacrifice of Animals in Ancient Israel and Ancient Mesopotamia: New Insights trought Comparison“. *Andrews University Seminary Studies - AUSS* 44: 13-49.

SHAFER, B. &ARNOLD, D. (2005). *Temples of Ancient Egypt.* London.

SHAW, I. (2003).*Exploring Ancient Egypt.* New York.

SHORTER, A. (2009). *The Egyptian Gods: A Handbook.* San Bernardino.

SILVERMAN, D. (2003). *Ancient Egypt.* New York.

SMITH, M. (2017). *Following Osiris: Perspectives on the osirian afterlife from Four Millennia.* Oxford

SMITH, W. (1873). *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. Boston.

SNAPE, S. (2011). *Ancient Egyptian Tombs: The Culture of Life and Death.* New York.

STOURAITIS, I. (2014). „Roman identity in Byzantium: a critical approach“. *De Gruyter* 107: 176–220.

SWEETMAN, R. (2013). *The Mosaics of Roman Crete: Art, Archaeology and Social Change.* Cambridge.

TERRY, J. & GOFF, R. (2001). *World History.*Durham.

TOMORAD, M. (2009). „Lov i ribolov u starom Egiptu“.*Ekonomska i ekohistorija - Časopis za gospodarsku i povijest okoliša* 5: 78-100.

TOMORAD, M. (2016).*Staroegipatska civilizacija* sv I. *Povijest i kultura starog Egipta.* Zagreb.

TRUMBLE, K. (1996). *Cat Mummies.* New York.

UHM, D. (2016). *The Illegal Wildlife Trade: Inside the World of Poachers, Smugglers and Traders.* Utrecht.

VANDORPE, K. (2010). „The Ptolomaic Period“.U: LLOYD, A. (ur.). *A Companion to Ancient Egypt.* London: 159-180.

WADE, A., IKRAM, S., CONLOGUE, G., BECKETT, R., NELSON, A. J., COLTEN, R., LAWSON B. & TEMPIERI D. (2011).“Foodstuff placement in ibis mummies and the role of viscera in embalming“. *Journal of Archaeological Science*5: 1642-1647.

WATSON, W. & WYATT, N. (1999). *Handbook of Ugaritic Studies.* Köln.

WEST, A.(1985).*The Traveler's Key to Ancient Egypt.* New York.

WILKINSON, H.(2003). *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt.* London.

WILSON, N. (2006). *Encyclopedia of Ancient Greece.* New York.

WISSEMAN, S. & WILLIAMS, W.(2013). *Ancient Technologies and Archaeological Materials.* Cleveland.

WRAY T. & MOBLEY, G. (2014). *The Birth of Satan: Tracing the Devil's Biblical Roots.* New York.

YOUNG, G.(1981). *Ugarit in Retrospect: Fifty Years of Ugarit and Ugaritic.* Winona Lake.

6.3. INTERNETSKI PORTALI

Encyclopaedia Britannica s.v. „Egyptology“. [https://www.britannica.com/science/Egyptology].

Encyclopaedia Britannica, s.v. „Mummy“. [https://www.britannica.com/topic/mummy].

Encyclopedia Britanica, s.v. „Ancient Rome – Ancient State, Europe, Africa and Asia“. [https://www.britannica.com/place/ancient-Rome].

Encyclopedia Britanica, s.v. „Roman Republic – Ancient State [509 BC-27 BC]“. [https://www.britannica.com/place/Roman-Republic].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Pan-Greek god“.[https://www.britannica.com/topic/Pan-Greek-god].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Ancient Greek civilization“. [https://www.britannica.com/place/ancient-Greece].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Etruscan people“. [https://www.britannica.com/topic/Etruscan].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Hathor – Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Hathor-Egyptian-goddess].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Hecate“. [https://www.britannica.com/topic/Hecate].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Isis -Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Isis-Egyptian-goddess].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Neith -Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Neith].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Nome Ancient Egyptian government“. [https://www.britannica.com/topic/nome-ancient-Egyptian-government].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Osiris – Egyptian god“. [https://www.britannica.com/topic/Osiris-Egyptian-god].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Pegasus“.[https://www.britannica.com/topic/Pegasus-Greek-mythology].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Pharaoh Thutmose IV“. [https://www.britannica.com/biography/Pharaoh-Thutmose-IV].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Pompey the Great – Roman Statesman“. [https://www.britannica.com/biography/Pompey-the-Great].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Roman Empire – Ancient State (27 BC-47 AD)“. [https://www.britannica.com/place/Roman-Empire].

Encyclopedia Britannica, s.v.„Romulus and Remus“. [https://www.britannica.com/biography/Romulus-and-Remus].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Selket -Egyptian goddess“. [https://www.britannica.com/topic/Selket].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Sphinx – Mythology“. [https://www.britannica.com/topic/sphinx].

Encyclopedia Britannica, s.v. „Thoh“. [https://www.britannica.com/topic/Thoth].

Harvard Art Museum, Cambridge. [http://www.harvardartmuseums.org/art/288110].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Afrodita“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=710].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Artemida“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4039].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Atena“.[http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4409].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Bucefal“.[http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9917].

Hrvatska Enciklopedija, s.v „Dioniz“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15294].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Hera“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25055].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Kentauri“.[http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31214].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Kirka“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31599].

Hrvatska Enciklopedija, s.v „Pegaz“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47302].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Posejdon“. [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49646].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Satiri“. [http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54692].

Hrvatska Enciklopedija, s.v. „Zeus“.[http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67177].

The British Museum, London. [http://www.britishmuseum.org].

7. OSTALI PRILOZI

7.1. POPIS ILUSTRACIJA

Karta 1. Lokacije pronalaska mumificiranih životinjau ovom radu.

7.2. POPIS KRATICA KORIŠTENIH ANTIČKIH IZVORA

AESCH. = *Aeschylus*

Pers. = Persae

Biblija, *Stari i Novi zavjet*, Zagreb: Kaštelan J. & Duda B, 1983.

CATO

Agr. = De agricultura

DIOD. SIC. = *Diodorus Sicilus*

HDT. = *Herodotus*

HOM. = *Homerus*

Od. = Odyssea/Ὀδύσσεια Odýsseia

PAUS. = *Pausanias*

PLIN. = *Plinius*

Nat. = Naturalis historia.

PLUT. = *Plutarch*

Alex = Alexander

De Is et Os.= De Iside et Osiride

STRAB. = *Strabo*